

Ստրասբուրգ, Տեպտեմբերի 23, 2009թ.

ECRML (2009) 6

ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ԽԱՐՏԻԱՆ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԿԱՍ
ՓՈՔՐԱՄԱՍՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԼԵԶՈՒՆԵՐԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ

ԽԱՐՏԻԱՅԻ ԿԻՐԱՌՈՒՄԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

Դիտարկումների երկրորդ փուլ

Ա. Խարտիայի Փորձագետների կոմիտեի զեկույցը

Բ. Եվրոպայի Խորհրդի Նախարարների կոմիտեի հանձնարարականը
Հայաստանում Խարտիայի կիրառման վերաբերյալ

Տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուների վերաբերյալ Եվրոպական խարտիան նախատեսում է վերահսկման մեխանիզմ^ա գնահատելու համար, թե ինչպես է Խարտիան կիրառվում մասնակից երկրներում^ա նպատակ ունենալով անհրաժեշտության դեպքում հանձնարարականներ տալ բարելավելու նրանց օրենսդրությունը, քաղաքականությունը – պրակտիկ գործունեությունը: Այս ընթացակարգի կենտրոնական բաղադրիչը Փորձագետների կոմիտեն է^ա հաստատված Խարտիայի 17-րդ հոդվածի համաձայն: Նրա գլխավոր նպատակն է քննել տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուների իրական դրությունը Երկրում^ա զեկուցելու համար Նախարարների կոմիտեին^ա ինչպես է նա գնահատում մասնակից երկրի կողմից պարտավորությունների կատարումը –, որտեղ հնարավոր է, խրախուսել մասնակից երկրին^ա աստիճանաբար հասնելու կատարման ավելի բարձր մակարդակի:

Այս խնդիրը հեշտացնելու նպատակով Նախարարների կոմիտեն Հոդված 15.1-ի համապատասխան ընդունել է պարբերական զեկույցների նախագիծ, որ մասնակիցը պետք է ներկայացնի Գլխավոր քարտուղարին: Չեկույցը պետք է հրապարակվի տվյալ երկրի կառավարության կողմից: Այս նախագիծը պահանջում է Երկրից հաշվետվություն տալ Խարտիայի կոնկրետ կիրառման, Խարտիայի Երկրորդ մասով հովանավորվող լեզուների նկատմամբ ընդհանուր քաղաքականության –, ավելի որոշակի, այն բոլոր միջոցառումների մասին, որոնք ձեռնարկվել են Խարտիայի Երրորդ մասով հովանավորվող յուրաքանչյուր լեզվի համար ընտրված դրույթների կիրառման ուղղությամբ: Հետ–աբար, Կոմիտեի առաջին խնդիրն է քննել պարբերական զեկույցում պարունակվող տեղեկատվությունը տվյալ երկրի տարածքում բոլոր համապատասխան տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուների վերաբերյալ:

Կոմիտեի դերն է գնահատել յուրաքանչյուր երկրում գոյություն ունեցող իրավական ակտերը, կանոնակարգերը – իրական գործնական կիրառումները իր տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուների նկատմամբ: Այն համապատասխանաբար սահմանել է իր աշխատանքային մեթոդները: Կոմիտեն տեղեկատվություն է հավաքում Երկրի համապատասխան մարմիններից – անկախ աղբյուրներից^ա նպատակ ունենալով ձեռք բերել ճշգրիտ – հավաստի պատկերացում իրական լեզվական իրադրության մասին: Պարբերական զեկույցի նախնական քննությունից հետո Կոմիտեն անհրաժեշտության դեպքում տվյալ մասնակցին հարցեր է առաջադրում իր կարծիքով զեկույցի մեջ ոչ հստակ կամ ոչ բավարար պարզաբանված խնդիրների վերաբերյալ: Այս գրավոր ընթացակարգին սովորաբար հաջորդում է Կոմիտեի պատվիրակության այցելություն «ի տեղվույն»^ա նշված երկիր: Այցելության ընթացքում պատվիրակությունը հանդիպում է այն մարմինների – կազմակերպությունների հետ, որոնց աշխատանքը սերտորեն առնչվում է համապատասխան լեզուների գործածությանը – խորհրդակցում է իշխանությունների հետ իրենց ուշադրությանը ներկայացված խնդիրների մասին:

Ամփոփելով այս գործընթացը^ա Փորձագետների կոմիտեն կազմում է իր սեփական զեկույցը: Այդ զեկույցը առաջարկվող հանձնարարականների հետ միասին ներկայացվում է Նախարարների կոմիտեին^ա որը կարող է որոշել դրանք ուղղել տվյալ մասնակցին:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Ա. Խարտիայի Փորձագետների կոմիտեի զեկույցը

Գլուխ 1. Ներածական տեղեկատվություն – Նոր զարգացումներ

- 1.1. Ներածություն
- 1.2. Տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուների իրադրության ներկայացումը, արդի վիճակը
- 1.3. Հայաստանի Հանրապետությունում Խարտիայի կիրառման գնահատումից բխող հատուկ հարցեր

Գլուխ 2. Փորձագետների կոմիտեի գնահատումը Խարտիայի Երկրորդ – Երրորդ մասերի վերաբերյալ

- 2.1. Գնահատում Խարտիայի Երկրորդ մասի վերաբերյալ
- 2.2. Գնահատում Խարտիայի Երրորդ մասի վերաբերյալ

Գլուխ 3. Եզրահանգումներ – առաջարկություններ հանձնարարականների համար

- 3.1. Փորձագետների կոմիտեի եզրակացությունը՝ ինչպես են Հայաստանի իշխանություններն արձագանքել Նախարարների կոմիտեի հանձնարարականներին (Հանձնարարական RecChL(2006)2)
- 3.2. Փորձագետների կոմիտեի եզրահանգումները դիտարկումների երկրորդ փուլի ընթացքում
- 3.3. Առաջարկություններ հանձնարարականների համար՝ դիտարկումների երկրորդ փուլի արդյունքների հիման վրա

Հավելված I. Վավերացման փաստաթուղթը

Բ. Եվրոպայի Խորհրդի Նախարարների կոմիտեի հանձնարարականը Հայաստանում Խարտիայի կիրառման վերաբերյալ

Ա. Խարտիայի Փորձագետների կոմիտեի զեկույցը

ընդունված է Փորձագետների կոմիտեի կողմից 2009 թ. ապրիլի 29-ին

եւ ներկայացված է Եվրախորհրդի Նախարարների կոմիտեին Խարտիայի 16-րդ հոդվածի համաձայն

Գլուխ 1. Ներածական տեղեկատվություն – Նոր զարգացումներ

1.1.Ներածություն

1. Հայաստանի Հանրապետությունը ստորագրել է Եվրոպական Խարտիան տարածաշրջանային լեզուների վերաբերյալ (այսուհետ – Խարտիա) 2001թ. մայիսի 11-ին – ի պահ ներկայացրել իր վավերացման փաստաթուղթը 2002թ. հունվարի 25-ին: Խարտիան Հայաստանի Հանրապետությունում ուժի մեջ է մտել 2002 թ. մայիսի 1-ից:

2. Վավերացման փաստաթուղթը ներկայացվում է սույն զեկույցի Հավելված I-ում:

3. Հայաստանի Հանրապետությունն իր առաջին զեկույցը ներկայացրել է 2003թ. սեպտեմբերի 3-ին, որին 2006թ. հունիսի 14-ին հետ–ել են Փորձագետների կոմիտեի կողմից ընդունված գնահատման զեկույցը – հանձնարարականները: Հայաստանի իշխանություններն իրենց երկրորդ պարբերական զեկույցը Եվրախորհրդի Գլխավոր քարտուղարին են ներկայացրել 2008թ. փետրվարի 15-ին:

4. Այս երկրորդ գնահատման զեկույցը հիմնված է Փորձագետների կոմիտեի կողմից Հայաստանի Հանրապետության ներկայացրած երկրորդ պարբերական զեկույցից ստացած տեղեկատվության, ինչպես նա – այն զրույցների վրա, որ տեղի են ունեցել Հայաստանում տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուներով խոսողների ներկայացուցիչների – Հայաստանի իշխանությունների հետ 2008թ. սեպտեմբերի 22-25-ին «ի տեղվույն» այցելության ընթացքում:

5. Սույն զեկույցը պարունակում է մանրամասն դիտարկումներ – խրախուսում է Հայաստանի իշխանություններին նկատի առնել դրանք՝ տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուների նկատմամբ իրենց քաղաքականությունը մշակելիս: Այս մանրամասն դիտարկումների հիման վրա Փորձագետների կոմիտեն կազմել է նա – ընդհանուր առաջարկությունների մի ցանկ՝ Նախապատրաստելու համար Նախարարների կոմիտեի կողմից Հայաստանին հասցեագրվելիք հանձնարարականների երկրորդ փաթեթը^a համաձայն Խարտիայի Հոդված 16-ի 4-րդ կետի:

6. Սույն զեկույցն ընդունվել է Փորձագետների կոմիտեի կողմից 2009թ. ապրիլի 22-ին:

1.2. Տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուների իրադրության ներկայացումը. արդի վիճակը

7. Փորձագետների կոմիտեն Հայաստանի Հանրապետությունում տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուների իրավիճակի հիմնարար ներկայացման համար հղում է առաջին գնահատման զեկույցի համապատասխան կետերին (կետեր 8-12): Խարտիայի Երրորդ մասում ներառված տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուներն են՝ ասորերենը, հունարենը, քրդերենը, ռուսերենը – եզդիերենը:

Կառուցվածքային զարգացումներ

8. Փորձագետների կոմիտեն գոհունակությամբ նշում է, որ վերջերս ստեղծվել են մի շարք կառույցներ, որոնք նպատակաուղղված են ազգային փոքրամասնությունների իրավունքների, այդ թվում նրանց լեզվի, առավել լավ պաշտպանությանը, մասնավորապես^a Ազգային փոքրամասնությունների – կրոնական գործերի Նոր կառավարական վարչությունը, որը 2004թ. հունվարին փոխարինել է Նախկին Կրոնական գործերի խորհրդին: Վարչությունն օգնում է

մշակելու կառավարական միջոցառումների ծրագիր – հանձնարարականներ է տալիս այդ ծրագրի իրականացման վերաբերյալ որպես կառավարական մարմին, որը պատասխանատու է «ազգային փոքրամասնություններին պատկանող քաղաքացիների ավանդույթների, լեզուների – մշակույթների» պահպանումն ու զարգացումը ապահովելու համար (տե՛ս 2-րդ պարբերական զեկույցի 24-րդ կետը)¹: Օմբուդսմենի գրասենյակը նույնպես ստեղծվել է 2003թ. հոկտեմբերի 21-ին ընդունված՝ Հայաստանում Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին օրենքի հիման վրա (տե՛ս 2-րդ պարբերական զեկույցի 23-րդ կետը):

9. Հավելենք, որ 2007թ. ստեղծվել են ազգային փոքրամասնությունների իրավունքների պաշտպանության համար պատասխանատու տարածաշրջանային վարչական մարմիններ: Փորձագետների կոմիտեն դրվատել է Հայաստանի իշխանություններին այդ մարմինների ստեղծման համար: Իշխանությունները գիտակցում են, որ տարածաշրջանային վարչական մարմինները պետք է անցկացնեն տեղեկատվական սեմինարներ / գործնական պարապմունքներ, որոնք նպատակաուղղված կլինեն տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուների պաշտպանությանն ու աջակցմանը: Փորձագետների կոմիտեն Հայաստանի իշխանություններից խնդրում է հաջորդ պարբերական զեկույցում տեղեկատվություն տրամադրել այդ սեմինարների վերաբերյալ:

Իրավական զարգացումներ

10. Տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուների գործածությունը կարգավորվում է Սահմանադրությամբ – Լեզվի մասին օրենքով, ինչպես նա– մի խումբ լրացուցիչ օրենքներով, որոնցից մի քանիսը վերջերս են փոփոխություններ կրել, հատկապես Մշակութային օրենսդրության սկզբունքների մասին օրենքը, Գովազդի մասին օրենքը, Վարչարարության հիմունքների – վարչական վարույթի մասին օրենքը, Քրեական դատավարության օրենսգիրքը, Վարչարարական օրենսգիրքը – «Հեռուստատեսության – ռադիոյի մասին» օրենքը: Փորձագետների կոմիտեն ստոր– հղումներ կկատարի այդ օրենքներին² շարադրանքի համապատասխան մասերում:

11. Ինչ վերաբերում է Սահմանադրությանը, ապա օրենքի առաջ բուրի հավասարության վերաբերյալ նրա 14.1 Հոդվածը շարադրվել է ավելի որոշակի: Այժմ այն հնչում է այսպես՝ «Խտրականությունը կախված սեռից, ռասայից, մաշկի գույնից, էթնիկական կամ սոցիալական ծագումից, գենետիկական հատկանիշներից, լեզվից, կրոնից, աշխարհայացքից, քաղաքական կամ այլ հայացքներից, ազգային փոքրամասնությանը պատկանելությունից, գույքային վիճակից, ծնունդից, հաշմանդամությունից, տարիքից կամ անձնական կամ սոցիալական բնույթի այլ հանգամանքներից, արգելվում է» (տե՛ս ստոր– 64-րդ կետը):

12. Այնուհետ–, ազգային փոքրամասնությունների լեզվական իրավունքները նույնպես ներկայացված են ավելի հստակ ձ–ակերպումներով: Սահմանադրության 41-րդ Հոդվածում այժմ կարդում ենք՝ «Յուրաքանչյուր ոք ունի իր ազգային – էթնիկական ինքնությունը պահպանելու իրավունք: Ազգային փոքրամասնություններին պատկանող անձինք ունեն իրենց ավանդույթների, կրոնի, լեզվի – մշակույթի պահպանմանն ու զարգացման իրավունք» (տե՛ս 2-րդ պարբերական զեկույցի 22-րդ կետը):

13. Վերջապես, Փորձագետների կոմիտեն տեղյակ է պահվել, որ իշխանություններն այժմ էլ աշխատում են ազգային փոքրամասնություններին վերաբերող օրենքի նախագծի վրա: Փորձագետների կոմիտեն ակնկալում է առաջիկայում ավելի շատ տեղեկատվություն ստանալ հաջորդ պարբերական զեկույցից:

¹ Տես նա– Ռասիզմի – անհանդուրժողականության դեմ եվրոպական հանձնաժողովի 2-րդ զեկույցը Հայաստանի մասին² ընդունված 2006թ. հունիսի 30-ին, 40-րդ կետ. CRI (2007)1:

Լեզվաքաղաքականություն

14. 2002թ. Կառավարությունը մշակել է «Լեզվաքաղաքականության պետական ծրագիր», որը նպատակաուղղված է հարգելու լեզվական – մշակութային բազմազանությունը – աջակցելու ազգային փոքրամասնությունների լեզուների ու մշակույթի զարգացմանը: Երկրորդ պարբերական զեկույցում նշված է, որ այդ ծրագրի նպատակներից մեկը իրենց մայրենի լեզվով կրթություն ստանալու^a բոլոր քաղաքացիների իրավունքի սատարումն է: Փորձագետների կոմիտեն ակնկալում է առաջիկայում ավելի շատ տեղեկատվություն ստանալ այդ ծրագրի գործնական արդյունքների մասին հաջորդ պարբերական զեկույցից:

Երրորդ մասի լեզուները

15. Երկրորդ պարբերական զեկույցում Հայաստանի իշխանություններն ընդգծել են, որ հունարեն խոսողների քանակը խիստ պակասել է^a հիմնականում դեպի Հունաստան – Ռուսաստանի Ղաշնություն էթնիկական հույների արտագաղթի հետ–անքով: Իշխանությունները նշել են նա–, որ դրա հետ–անքով ավանդաբար տարբեր գյուղական բնակավայրերում ցրված ապրող հույների մեծամասնությունն այսօր տարեց մարդիկ են:

Երկրորդ մասի լեզուները

16. Իրենց նախորդ գնահատման զեկույցում Փորձագետների կոմիտեն Հայաստանի Հանրապետության իշխանություններից խնդրել էր տեղեկացնել Խարտիայի Երկրորդ մասով նախատեսված բոլոր լեզուների մասին: Իշխանությունները տրամադրել են տարբեր ազգային համայնքներին պատկանող անձանց թվաքանակի վերաբերյալ հետ–յալ վիճակագրական տվյալները.

Հայաստանի Հանրապետության բնակչության ազգային կազմը ըստ 2001թ. մարդահամարի տվյալների

Ամբողջ բնակչությունը	հայեր	ասորիներ	եզդիներ	հույներ	ռուսներ	ուկրաինացիներ	քրդեր	այլ
3,213,011	3,145,354	3,409	40,620	1,176	14,660	1,633	1,519	4,640

17. Իրենց լեհ համարող մարդկանց քանակը չի գերազանցում 100-ը:

1897թ.	1926թ.	1959թ.	1970թ.	1979թ.	1989թ.	2001թ.
1,188	705	-	389	691	270	97

18. Էթնիկական հրեաների համայնքը, որը միշտ փոքր է եղել Հայաստանում, կազմված է 109 մարդուց:

1897թ.	1926թ.	1959թ.	1970թ.	1979թ.	1989թ.	2001թ.
834	335	1024	1048	953	676	109

19. Գերմանացիների քանակը նույնպես միշտ փոքր է եղել: Այժմ այստեղ ապրում է 133 գերմանացի:

1897թ.	1926թ.	1959թ.	1970թ.	1979թ.	1989թ.	2001թ.
207	104	-	407	333	265	133

20. Բելոռուսների քանակը մի փոքր ավելի շատ է. նրանց թիվը Հայաստանում 250-ից ավելի է:

1897թ.	1926թ.	1959թ.	1970թ.	1979թ.	1989թ.	2001թ.
103	360	-	1,179	1,183	1,061	257

21. Հայաստանի իշխանությունները հայտնում են, որ ըստ 2001թ. մարդահամարի տվյալների^a ազգային փոքրամասնություններին պատկանող մարդկանց քանակը կազմում է 67,657 մարդ: Այդ ամբողջի շուրջ 60%-ը եզդիներն են, մյուս ազգային փոքրամասնությունները ներկայացնում են 40%-ը, իսկ էթնիկական փոքրամասնություններից վեցի քանակը անցնում է 1000-ից (տե՛ս 2-րդ պարբերական զեկույցի 52-րդ կետը):

22. Հայաստանի իշխանություններն ընդգծում են, որ այս էթնիկական խմբերին պատկանող մարդկանց մի զգալի մասը բուլղոզներն չի տիրապետում կամ սահմանափակ չափով է տիրապետում իրենց էթնիկական խմբերի համապատասխան լեզվին (տե՛ս 2-րդ պարբերական զեկույցի 45-րդ կետը): Ամեն դեպքում Փորձագետների կոմիտեն «ի տեղվույն» այցելության ընթացքում տեղեկացվել է, որ էթնիկական խմբերի այն անդամները, որոնք չեն տիրապետում իրենց խմբի համապատասխան լեզվին, ցանկություն են հայտնել տիրապետել դրան, ինչպես նա – ավելի լավ ճանաչել իրենց մշակույթը:

23. Այս հարցերի վերաբերյալ Հայաստանի իշխանությունների տրամադրած տեղեկատվությունը չի պարզաբանում այն լեզուների կարգավիճակը, որոնք հնարավոր է, որ ներառվեն Խարտիայի Երկրորդ մասով նախատեսված լեզուների շարքը: Վերը բերված թվերը վերաբերում են ազգային փոքրամասնությունների անդամներին – ոչ թե այդ լեզուներով խոսողներին: Փորձագետների կոմիտեի համար այդպես էլ պարզ չեղավ^a արդյո՞ք վերը հիշատակված լեզուներից որ–է մեկը Խարտիայի Երրորդ մասով նախատեսված լեզուներից բացի կարող է սահմանվել որպես տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզու՝ ըստ Խարտիայի 1-ին Հոդվածի իմաստի: Դրա պատճառն այն է, որ Փորձագետների կոմիտեն տեղեկություններ չի ստացել այդ լեզուների ավանդական ներկայության մասին: Բացի այդ, ինչպես վերը նշված է, Փորձագետների կոմիտեն չի տեղեկացվել այդ լեզուներով խոսողների քանակի մասին: Փորձագետների կոմիտեն խրախուսում է իշխանություններին իրենց հաջորդ զեկուցում հստակեցնել այդ հարցը: Փորձագետների կոմիտեն այնուամենայնիվ որոշեց՝ քանի որ Հայաստանի իշխանություններն իրենց ազգային զեկույցում տեղեկատվություն են տրամադրել այդ լեզուներից մի քանիսի վերաբերյալ, ներկայացնել այդ տեղեկությունները այս զեկույցի 2.1 գլխում:

1.3. Հայաստանի Հանրապետությունում Խարտիայի կիրառման գնահատումից բխող հատուկ հարցեր

Խարտիայով նախատեսված լեզուների կարգավիճակը – սահմանումը

24. Հայաստանն իր վավերացման փաստաթղթում հունարենը սահմանել է որպես Խարտիայի Երրորդ մասով նախատեսված լեզու: Այդ լեզվով շատ քիչ թվով խոսողների պատճառով ծայրահեղորեն բարդացել է հունարենի վերաբերյալ ստանձնած պարտավորությունների կատարումը (տե՛ս 2-րդ պարբերական զեկույցի 136-րդ կետը): Փորձագետների կոմիտեն տեղյակ է այդ բարդություններին: Ամեն դեպքում, «ի տեղվույն» այցելության ընթացքում այդ լեզվով խոսողների ներկայացուցիչները նրանց տեղեկացրել են, որ ցանկություն կա առաջ մղելու – զարգացնելու հունարենի գործածությունը: Փորձագետների կոմիտեն խրախուսում է Հայաստանի իշխանություններին^a հունարեն խոսողների հետ համատեղ ռազմավարություն մշակել հունարենի վերաբերյալ Խարտիայում առկա դրույթների կենսագործման համար:

25. Փորձագետների կոմիտեն տեղյակ է եզդիերենի – քրդերենի փոխհարաբերություններին վերաբերող ընթացիկ քննարկումներին: «ի տեղվույն» այցելության ընթացքում նրանք հանդիպել են ինչպես եզդիական, այնպես էլ քրդական համայնքների ներկայացուցիչների հետ: Թվում է, որ վեճը առկա է ինչպես երկու համայնքների միջ–, այնպես էլ համայնքների ներսում, որոնք խոսում են քուրմանջի լեզվի նույն տարբերակով (տե՛ս 2-րդ պարբերական զեկույցի 8-րդ կետը): Ներկայումս քրդերը լեզվի գրավոր ձ–ի համար լատինական գրի ընդունման ճանապարհին են, իսկ եզդիները շարունակում են գործածել կիրիլյան գիրը: Հայաստանի իշխանությունները Խարտիայի վավերացման ժամանակ քրդերենը – եզդիերենը ճանաչել են որպես առանձին լեզուներ, – Փորձագետների կոմիտեն կգործի դրան համապատասխան:

26. Երկրորդ պարբերական գեկույցում Հայաստանի իշխանությունները շեշտում են այն փաստը, որ շատ ասորախոսներ ասորերենի փոխարեն մի այլ լեզու են ընտրում, մասնավորապես կրթության բնագավառում: Ամեն դեպքում, սակայն, զգալի ջանքեր են գործադրվում ասորերենի գործածությունը ընդարձակելու – ամրապնդելու համար: Փորձագետների կոմիտեն խրախուսում է իշխանություններին շարունակել իրենց ջանքերը – ռազմավարություն մշակել խրախուսելու համար ասորական համայնքի անդամներին² ավելի լայնորեն գործածելու ասորերենը:

27. Իշխանությունների գնահատման համաձայն² ռուսերենը «էթնիկական փոքրամասնության լեզու» սահմանման շրջանակից դուրս է, քանի որ Հայաստանում ռուսերեն են խոսում նա– էթնիկական փոքրամասնություններին պատկանող շատ մարդիկ, ինչպես օրինակ՝ հրեաները, լեհերը – ուկրաինացիները, ինչպես նա – որոշ հայեր, ասորիներ, վրացիներ – հույներ:

28. Հայաստանի վերաբերյալ իրենց տված Երկրորդ եզրակացության մեջ ազգային փոքրամասնությունների պաշտպանության շրջանակային Կոնվենցիայի Խորհրդատու կոմիտեն գտել է, որ՝ «Որոշ ազգային փոքրամասնություններին պատկանող անձինք ճանաչում են ռուսերենը որպես իրենց նախընտրած փոքրամասնության լեզու – կցանկանային, որ ռուսերենը շարունակեր գործածվել որպես իրենց երեխաների կրթության լեզու»²:

29. Փորձագետների կոմիտեն նշում է, որ ռուսերենը գտնվում է Խարտիայի Երրորդ մասի պաշտպանության ներքո² ասորերենի, հուևարենի, քրդերենի – եզդիերենի պես: Հայաստանի իշխանությունների խնդիրն է պաշտպանել – աջակցել բոլոր այս լեզուներին որպես սեփական իրավունքներ ունեցող կենդանի լեզուներ՝ Խարտիայի դրույթների համաձայն:

30. Վերջապես, Փորձագետների կոմիտեն գիտակցում է Հայաստանի իշխանությունների համար հայերենի՝ որպես Հայաստանում հաղորդակցման համընդհանուր միջոցի զարգացման – ամրապնդման կար–որությունը: Միաժամանակ պետք է խրախուսել Հայաստանի իշխանություններին² միջոցներ ձեռնարկել ապահովելու համար Երրորդ մասով նախատեսված յուրաքանչյուր լեզվի գործածությունը՝ Խարտիայի դրույթների համաձայն:

---

² Տե՛ս, Հայաստանի վերաբերյալ Ազգային փոքրամասնությունների պաշտպանության շրջանակային Կոնվենցիայի Խորհրդատու կոմիտեի 2-րդ եզրակացությունը՝ ընդունված 2006թ. մայիսի 12-ին, 15-րդ կետը. ACFC/OP/(2006)005:

Գլուխ 2. Փորձագետների կոմիտեի գնահատումը Խարտիայի Երկրորդ – Երրորդ մասերի վերաբերյալ

2.1. Գնահատում Խարտիայի Երկրորդ մասի վերաբերյալ

Հոդված 7. Նպատակներ – սկզբունքներ

« Կետ 1

Որոշակի տարածքներում գործածվող տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուների առնչությամբ – յուրաքանչյուր լեզվի կարգավիճակին համաձայն՝ Կողմերը կհիմնեն իրենց քաղաքականությունը, օրենսդրությունը – գործունեությունը հետ–յալ նպատակների – սկզբունքների վրա՞

ա. տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուների ճանաչումը որպես մշակութային հարստության արտահայտություն»:

31. Երկրորդ պարբերական զեկույցում Հայաստանի իշխանությունները հղում են կատարում Սահմանադրության փոփոխված տարբերակին – մի քանի այլ օրենքների, որոնք կապ ունեն տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուների գործածության հետ, հատկապես^ա Լեզվի մասին օրենքին: Փորձագետների կոմիտեն նշում է, որ օրենքների այս փաթեթը ընդհանուր առմամբ ճանաչում է տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուները^ա որպես մշակութային հարստության արտահայտություն:

«բ. տարածաշրջանային կամ փոքրամասնության յուրաքանչյուր լեզվի աշխարհագրական տարածքի ընդունումը՝ երաշխավորելու համար, որ առկա կամ նոր վարչական բաժանումները չեն խոչընդոտում տվյալ տարածաշրջանային կամ փոքրամասնության լեզվի զարգացմանը»

32. Հայաստանի իշխանությունների տրամադրած տեղեկատվության համաձայն^ա Հայաստանի Հանրապետության վարչական – տարածքային ներկա բաժանման ժամանակ բոլոր ջանքերը գործադրվել են, որ մի–նույն լեզուն գործածող էթնիկական համայնքների բնակավայրերը ներառվեն նույն տարածաշրջանի մեջ:

33. Փորձագետների կոմիտեն մասնավորապես ողջունում է այն փաստը, որ Արագածի, Թալինի – Աշտարակի նախկին շրջանները, որտեղ կան եզդիական – քրդական բնակավայրեր, միավորվել են Արագածոտնի մարզի սահմաններում (տե՛ս 2-րդ պարբերական զեկույցի 35-րդ կետը):

« գ. տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուներին աջակցելու համար վճռական գործողությունների դիմելու անհրաժեշտությունը՝ դրանք պաշտպանելու նպատակով»

34. Փորձագետների կոմիտեն հղում է կատարում իր ընդհանուր մեկնաբանություններին^ա վերջերս վերանայված իրավական դաշտի – Ազգային լեզուների նկատմամբ վարվող քաղաքականության վերաբերյալ (տե՛ս վերը 10-14 կետերը):

35. Ինչ վերաբերում է ֆինանսավորմանը, ապա Ազգային փոքրամասնությունների կոորդինացիոն խորհրդի միջոցով Հայաստանի իշխանությունների կողմից ազգային փոքրամասնություններին տրամադրվող օգնությունը հավասարապես բաշխվում է բոլոր 11 փոքրամասնությունների միջ–, որոնք անկախ իրենց թվաքանակից մի–նույն չափի գումարներ են ստանում: Նման մոտեցումը, որը հենց սկզբից քննադատության արժանացավ ավելի մեծաքանակ փոքրամասնությունների կողմից, իշխանությունները վերանայել են, – կարելի է փոփոխություններ ակնկալել: Փորձագետների կոմիտեն խրախուսում է իշխանություններին հաջորդ պարբերական զեկույցում ավելի շատ տեղեկություններ տրամադրել այդ հարցի վերաբերյալ:

36. Իշխանությունները Փորձագետների կոմիտեին տեղեկացրել են նա– կրթական – մշակութային նպատակներով էթնիկական համայնքները ներկայացնող ոչ- կառավարական կազմակերպություններին հատկացվող գումարների ավելացման իրենց մտադրության մասին (տե՛ս 2-րդ պարբերական զեկույցի 31-րդ կետը):

37. Փորձագետների կոմիտեն իշխանություններին կոչ է անում հստակեցնել ավելացվող գումարների չափը – այն, թե ինչ կշահեն տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուները այդ օգնությունից:

38. Ինչ վերաբերում է վերը հիշատակված «Լեզվաքաղաքականության ծրագրին» (տե՛ս վերը, կետ 14), որն ընդունվել է 2002թ., Փորձագետների կոմիտեն այդ ծրագրի որ–է արդյունքի մասին դեռ–ս տեղեկատվություն չի ստացել – ակնկալում է հաջորդ պարբերական զեկույցում կոնկրետ տեղեկատվություն ստանալ այդ մասին: Փորձագետների կոմիտեն տեղեկացվել է նա– «Լեզվաքաղաքականության ծրագիրը» վերանայելու նախաձեռնությունների մասին – կցանկանար նա– այդ գործընթացի որ–է արդյունքի մասին տեղեկացված լինել առաջիկա զեկույցի ընթացքում:

«դ. տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուների գործածման հեշտացումը –/կամ խրախուսումը բանավոր – գրավոր խոսքի մեջ, հասարակական կամ անձնական կյանքում»

39. Այնքանով, որքանով դա առնչվում է Երրորդ մասով նախատեսված լեզուներին, Փորձագետների կոմիտեն հղում է կատարում Խարտիայի Երրորդ մասի իր գնահատմանը (ստոր– 2.2 Գլուխը):

Ընդհանուր մեկնաբանություններ

40. Փորձագետների կոմիտեն վկայակոչում է իր առաջին զեկույցը լրատվամիջոցներում բելոռուսերենի, գերմաներենի, լեհերենի, ուկրաիներենի գործածության վերաբերյալ, ինչպես նա– այս լեզուներով – վրացերենով ու իդիշով իրականացվող մշակութային գործունեության մասին (տե՛ս 1-ին գնահատման զեկույցի 27-րդ կետը): Կոմիտեն իշխանություններին խրախուսում է ավելի շատ տեղեկատվություն տրամադրել այս ձեռնարկումների վերաբերյալ:

41. Երկրորդ պարբերական զեկույցում իշխանությունները հայտնում են, որ Հայաստանի Հանրապետության մշակույթի նախարարությունը խրախուսում – զգալի օժանդակություն է ցուցաբերում բոլոր համայնքների մշակութային գործունեությանը, որն իրագործվում է ոչ-կառավարական կազմակերպությունների կողմից: Բացի այդ, բոլոր էթնիկական համայնքները ներգրավված են տարեկան երկու միջոցառումներում, որոնք լայնորեն լուսաբանվում են լրատվամիջոցներով (տե՛ս ստոր– 200-201 կետերը):

Վրացերեն

42. Իշխանությունների տրամադրած տեղեկատվության համաձայն՝ վրացական էթնիկական համայնքն ունի իր գրավոր մամուլը – պարբերական ռադիոծրագրերը: Սակայն «ի տեղվույն» այցելության ընթացքում Փորձագետների կոմիտեն տեղեկացվել է, որ ռադիոծրագրերը դադարեցվել են, – վրացախոսները այդ ծրագրերը լսում են ինտերնետի միջոցով: Իշխանությունները տեղեկացնում են նա– տարբեր մշակութային միջոցառումների – «Իբերիա» անսամբլի համերգների մասին, որոնք մեծ թվով հանդիսատեսներ են գրավում (տե՛ս 2-րդ պարբերական զեկույցի 46-րդ կետը):

Գերմաներեն

43. Փորձագետների կոմիտեն գերմանախոսների կողմից տեղեկացվել է, որ հեռուստատեսությամբ – ռադիոյով գերմաներեն հաղորդումներ չկան:

Լեհերեն

44. Հայաստանի իշխանությունների տրամադրած տեղեկատվության համաձայն՝ «Գվյալզեչկա» երգի-պարի խումբը իր հաճախակի ելույթներով լեհական երգը դարձրել է բազմաթիվ միջոցառումների անբաժանելի մասը (տե՛ս 2-րդ պարբերական զեկույցի 46-րդ կետը):

45. «Ի տեղվույն» այցելության ընթացքում Փորձագետների կոմիտեն տեղեկացվել է, որ ինչ վերաբերում է հեռուստատեսությանը, Հայաստանում լեհերեն ծրագրեր հեռարձակվել են փորձնական հիմունքներով: Երբեմն ռադիոյով – հեռուստատեսությամբ տրվել են լեհերեն հարցազրույցներ, սակայն լեհախոսների համար հատուկ ծրագրեր ունենալը դեռ–ս առաջնահերթ չէ: Ավելացնենք, որ գոյություն ունի լեհերեն «Պոկի մի զիջեմի» ամսագիր, որը տպագրվում է անկանոն ընդմիջումներով:

Ուկրաիներեն

46. Հայաստանի իշխանությունների տրամադրած տեղեկատվության համաձայն՝ ուկրաիներեն փոքրամասնությունը շատ ակտիվ է տարվա ընթացքում բազմաթիվ միջոցառումներ կազմակերպելու հարցում, ներառյալ Վանաձոր քաղաքի «Դևիեպրո» մեծահասակների – «Չվյանոչեկ» ու «Վերբիչենկա» մանկական երգչախմբերի համերգները (տե՛ս 2-րդ պարբերական զեկույցի 46-րդ կետը):

47. «Ի տեղվույն» այցելության ընթացքում ուկրաիներենների ներկայացուցիչները պարզաբանել են, որ երկլեզու ամսաթերթը երկրով մեկ տարածում ունի: Սակայն նրանք պնդում էին, որ ի վիճակի են հրատարակել – շաբաթաթերթ, եթե միայն պետական ֆինանսավորումը ավելանա:

«Ե. սույն խորտիայում ընդգրկված բնագավառներում կապերի պահպանումն ու զարգացումը տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուներ գործածող խմբերի – մի–նույն կամ նույնանման ձ–ով լեզուն գործածող պետության այլ խմբերի միջ–, ինչպես նա– մշակութային կապերի հաստատումը այդ պետության մյուս խմբերի միջ–, որոնք գործածում են տարբեր լեզուներ»

48. Գոյություն ունեն կապեր Ազգային փոքրամասնությունների կոորդինացիոն խորհրդում 11 փոքրամասնությունների ներկայացուցիչների միջ–: Խորհուրդը հիմնադրվել է 2000թ.՝ ազգային փոքրամասնությունների հետ կապված քաղաքականությունը համակարգելու օգնելու համար: Այն նա– նպատակ է հետապնդում ամրապնդելու համագործակցությունը փոքրամասնությունների տարբեր խմբերի միջ– (տե՛ս 1-ին գլխահատման զեկույցի 28-րդ կետը):

49. Սրան ավելացրած, Փորձագետների կոմիտեն տեղեկատվություն է ստացել Եր–անում ազգային փոքրամասնությունների մշակութային կենտրոն հիմնելու մասին: Այն փաստը, որ ազգային փոքրամասնությունների գրասենյակը գտնվում է նույն շենքում՝ օգնում է ավելի ամրապնդել կապերը, իսկ համագործակցությունը դարձել է առավել արդյունավետ (տե՛ս 2-րդ պարբերական զեկույցի 50-րդ կետը): «Ի տեղվույն» այցելության ընթացքում բոլոր փոքրամասնությունների ներկայացուցիչներն իրենց գոհունակությունն էին հայտնում նոր մշակութային կենտրոն հիմնելու կապակցությամբ – նշում տարբեր համայնքների միջ– գոյություն ունեցող լավ հարաբերությունները: Փորձագետների կոմիտեն իր դրվատանքն է արտահայտում Հայաստանի իշխանություններին այդ հարցում ունեցած նրանց ակտիվ դերի համար:

«գ. համապատասխան մեթոդների – միջոցների ապահովումը տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուների դասավանդման – ուսուցման համար՝ բոլոր համապատասխան փուլերում»

50. Երրորդ մասով նախատեսված լեզուների կապակցությամբ Փորձագետների կոմիտեն հղում է կատարում նույն մասի ստոր– շարադրված համապատասխան հատվածներին (ստոր– 2.2 զլուխը):

Բելոռուսերեն

51. Փորձագետների կոմիտեն մոնիտորինգի առաջին փուլի ընթացքում տեղեկացվել է, որ այդ լեզվով խոսողները կցանկանային, որ դպրոցում այն դասավանդվեր առանձին դասարաններում (տե՛ս 2-րդ պարբերական զեկույցի 33-րդ կետը):

52. «Ի տեղվույն» այցելության ընթացքում Փորձագետների կոմիտեն տեղեկատվություն է ստացել, որ բելոռուսերենը դասավանդվում է կիրակնօրյա դպրոցում, բայց ոչ մի տեղեկատվություն չի ստացել առանձին դասարաններում դրա դասավանդման վերաբերյալ:

Վրացերեն

53. Վրացախոսները Փորձագետների կոմիտեին տեղեկացրել են, որ երեխաները սովորում են այդ լեզուն կիրակնօրյա դպրոցում, բայց այն չի դասավանդվում մանկապարտեզներում: Նրանք ցանկություն են հայտնել մանկապարտեզներում ունենալ վրացերենի հատուկ խմբեր:

Գերմաներեն

54. Փորձագետների կոմիտեն տեղեկատվություն է ստացել, որ գերմաներենը որպես կամընտրական օտար լեզու դասավանդվում է Եր–անում, Գյումրիում – Վանաձորում, ինչպես նա– մի քանի գյուղերում:

«է. պայմանների ապահովում, որոնք հնարավորություն կտան տվյալ տարածքում ապրող՝ տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզվով չխոսողներին (որտեղ այդ լեզուն գործածվում է) ցանկության դեպքում սովորել այն»:

55. Ինչ վերաբերում է Երրորդ մասով նախատեսված լեզուներին, Փորձագետների կոմիտեն հղում է կատարում ստոր– 2.2 գլխում առկա գնահատականին: Ընդհանրապես, տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուներով չխոսողների համար դրանք սովորելու պայմաններ գոյություն ունեն Երրորդ մասով նախատեսված լեզուների համար՝ առանձնապես Եր–անում:

56. Այնքանով, որքանով դա առնչվում է այլ լեզուներին, Հայաստանի իշխանությունները տեղեկացրել են Փորձագետների կոմիտեին, որ բոլոր նրանք, ովքեր կցանկանան սովորել բելոռուսերեն, վրացերեն, գերմաներեն, լեհերեն – ուկրաիներեն, հիմնականում դա կարող են անել Եր–անում՝ անկախ այն բանից, թե նրանք այդ լեզուներով խոսում են, թե ոչ (տե՛ս 2-րդ պարբերական զեկույցի 51-րդ – 53-րդ կետերը):

«ը. տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուների ուսումնասիրման – հետազոտման խթանում համալսարաններում կամ համարժեք ուսումնական հաստատություններում»

57. Երրորդ մասով նախատեսված լեզուներին Փորձագետների կոմիտեն կանդիդատնա ստոր–՝ Գլուխ 2.2-ում:

58. Գերմաներեն, ուկրաիներեն – լեհերեն կարելի է ուսումնասիրել համալսարանական մակարդակում (տե՛ս 1-ին գնահատման զեկույցի 30, 32 – 34 կետերը):

Վրացերեն

59. Վրացերենի ուսումնասիրությունն իրականացվում է Եր–անի պետական համալսարանի վրացագիտության կենտրոնում (տե՛ս 2-րդ պարբերական զեկույցի 55-րդ կետը): Սակայն այդ լեզվով խոսողները Փորձագետների կոմիտեին տեղեկացրել են, որ վրացերենի դասավանդումը համալսարանական մակարդակում դեռ–ս ապահովված չէ – մասնավորապես նշել են համարժեք որակավորում ունեցող ուսուցիչների պակասը:

«թ. սույն խարտիայում ընդգրկված բնագավառներում ազգամիջյան փոխանակման համապատասխան ձ–երի խթանում երկու կամ ավելի պետություններում միևնույն կամ նույնանման ձ–ով գործածվող տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուների համար»

60. Երրորդ մասով նախատեսված լեզուներին Փորձագետների կոմիտեն կանդիդատնա ստոր–՝ Երրորդ մասի համապատասխան բաժիններում:

61. Այլ լեզուների վերաբերյալ Փորձագետների կոմիտեն Հայաստանի իշխանություններին առաջարկել է լրացուցիչ տեղեկություններ տալ տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների շատ լեզուներով խոսողներին ներգրավող բազմաթիվ ազգամիջյան փոխանակումների մասին (տե՛ս նախնական պարբերական զեկույցի 37-րդ կետը):

62. Հայաստանի իշխանությունները Փորձագետների կոմիտեին տեղեկացրել են, որ երկկողմ պայմանագրերի հիման վրա իրականացվել են բազմաթիվ – տարաբնույթ փոխայցելություններ, անցկացվել կոնֆերանսներ – համատեղ միջոցառումներ, որոնք տարբեր առիթներով տեղի են ունեցել բելոռուսական, վրացական, հրեական, լեհական – ուկրաինական փոքրամասնությունների ներկայացուցիչների մասնակցությամբ (տե՛ս 2-րդ պարբերական զեկույցի 58-րդ կետը):

63. «Ի տեղվույն» այցելության ընթացքում Փորձագետների կոմիտեն տեղյակ է պահվել ոչ-կառավարական կազմակերպությունների միջ– առկա ամուր կապերի մասին Հայաստանում – Գերմանիայում: Վերջինս մասնակցում է Հայաստանում կազմակերպվող բազմաթիվ մշակութային միջոցառումների:

« Կետ 2

Կողմերը պարտավորվում են վերացնել (եթե դեռ չի արվել) ցանկացած չարդարացված տարբերություն, բացառում, սահմանափակում կամ նախապատվություն, որոնք վերաբերում են տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզվի գործածմանը – ուղղված են տվյալ լեզվի պահպանումն ու զարգացումը վնասելուն կամ վտանգելուն: Տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուների առնչությամբ հատուկ միջոցառումների ընդունումը, որը նպատակաուղղված է աջակցելու իրավահավասարությանը այս լեզուները գործածողների – մնացած բնակչության միջ–, կամ որը պատշաճորեն հաշվի է առնում նրանց հատուկ պայմանները, չի համարվի խտրականության ակտ ավելի լայնորեն գործածվող լեզուներ գործածողների նկատմամբ»:

64. Փորձագետների կոմիտեն ողջունում է 11-րդ կետում հիշատակված օրենսդրական տեքստերի վերջին փոփոխությունները, մասնավորապես Սահմանադրության 14.1 Հոդվածի վերախմբագրմամբ խտրականությունն արգելող չափորոշիչների հստակեցումը: 2003թ. օգոստոսի 1-ից ուժի մեջ մտած Հայաստանի փոփոխված Քրեական օրենսգրքի 143-րդ հոդվածն արգելում է որ– է խտրականություն մասնավորապես լեզվի հիման վրա (տե՛ս 2-րդ պարբերական զեկույցի 60-րդ կետը):

« Կետ 3

Կողմերը պարտավորվում են համապատասխան միջոցներով աջակցել փոխադարձ ըմբռնմանը երկրի բոլոր լեզվական խմբերի միջ–, մասնավորապես, իրենց երկրներում կրթության – ուսուցման նպատակների մեջ ներառել տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուների նկատմամբ հարգանքը, փոխըմբռնումը – հանդուրժողականությունը, ինչպես նա– խրախուսել զանգվածային լրատվամիջոցներին՝ հետապնդելու մի–նույն նպատակները»:

Ընդհանուր մեկնաբանություններ

65. Փորձագետների կոմիտեն մոնիտորինգի իր առաջին երկու փուլերի ընթացքում ուսումնասիրել է Հայաստանում տիրող ընդհանուր գերակշռող հանդուրժողականության մթնոլորտը, – այն հարցը, թե տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզվով խոսողները ազգաբնակչության մեծամասնության կողմից ենթարկվո՞ւմ են արդյոք թշնամական կամ բացասական վերաբերմունքի³:

66. Փորձագետների կոմիտեն գոհունակությամբ նշում է նա– այն դրական վերաբերմունքը, որ Հայաստանի իշխանությունները ցուցաբերում են տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուներով խոսողների նկատմամբ: «Բոլորը^a տարբեր, բոլորը^a հավասար» ծրագրի, ինչպես նա– այլ ծրագրերի իրականացումը իր ավանդն է բերում Հայաստանում տարբեր տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուներով խոսողների մասին հանրությանը լայնորեն տեղեկացնելու գործին: Ի հավելումս, Հայաստանի

³ Տե՛ս նա– Ռափիզի – անհանդուրժողականության դեմ եվրոպական հանձնաժողովի^a Հայաստանին վերաբերող 2-րդ զեկույցի 89-րդ – 90-րդ կետերը^a ընդունված 2006թ. հունիսի 30-ին. CRI (2007):

կառավարությունը կազմակերպում է ամենամյա կանոնավոր միջոցառումներ, որտեղ տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզվով խոսողներին հնարավորություն է տրվում ներկայացնելու իրենց – իրենց մշակույթը: Փորձագետների կոմիտեն իր դրվատանքն է արտահայտում իշխանություններին նման քաղաքականություն վարելու համար – խրախուսում նրանց^a շարունակելու խթանել տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուներով խոսողների – մնացած ազգաբնակչության միջ– լավ հարաբերությունների զարգացումը:

Կրթություն

67. Հայաստանի իշխանությունների տրամադրած տեղեկատվության համաձայն Հայաստանի Գիտությունների ազգային ակադեմիան «Ակունք» ոչ-կառավարական կազմակերպության հետ համատեղ հրատարակել են «Ազգային փոքրամասնությունները Հայաստանում» խորագիրը կրող երկհատոր աշխատությունը, որը նվիրված է Հայաստանի Հանրապետությունում բնակվող տասնմեկ ազգային փոքրամասնությունների պատմությանը – մշակույթին: Բացի այդ, միջնակարգ դպրոցի պատմության դասագրքերում ներառված են նյութեր, որոնք պատմում են Հայաստանի հասարակական կյանքում ազգային փոքրամասնությունների ունեցած դերի – ավանդի մասին (տե՛ս 2-րդ պարբերական զեկույցի 64-րդ – 70-րդ կետերը):

Լրատվամիջոցներ

68. Փորձագետների կոմիտեն գոհունակությամբ նշում է, որ 2008թ. հոկտեմբերին Հեռուստատեսության – ռադիոյի մասին օրենքում կատարվել են փոփոխություններ, որոնք նպատակաուղղված են վերացնելու տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուներով հեռուստա- – ռադիոձրագրերի տ–ողության սահմանափակումները (տե՛ս ստոր– 174-րդ կետը):

69. Սրան ավելացրած, հանրային – մասնավոր հեռուստաընկերությունները հեռարձակում են փոքրամասնությունների խնդիրներին նվիրված ծրագրեր – հանրության լայն շրջանակներին առավել լրիվ տեղեկացնում Հայաստանի Հանրապետությունում ապրող ազգային փոքրամասնությունների – նրանց լեզվի մասին (հանրային հեռուստատեսությամբ ցուցադրված «Բարեկամության ծիածան» ֆիլմը, մասնավոր ալիքները, ինչպես օրինակ՝ «Հ2»-ը, «ԱրմենՀակոբ-TV»-ն – «Եր–անը»-ը, նա– «Շողակաթ» հեռուստաընկերության հեռարձակած «Հայաստանի Հանրապետությունում բնակվող ազգային փոքրամասնությունների հեքիաթները» շարքը): Փոքրամասնությունների խնդիրները ներկայացվում են նա– տպագիր մամուլում (տե՛ս 2-րդ պարբերական զեկույցի 67-րդ – 69-րդ կետերը):

« Կետ 4

Տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուների նկատմամբ իրենց քաղաքականությունը որոշելիս Կողմերը պետք է հաշվի առնեն այդ լեզուները գործածող խմբերի կարիքներն ու ցանկությունները: Անհրաժեշտության դեպքում նրանք խրախուսվում են ստեղծելու մարմիններ՝ տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուներին առնչվող բոլոր խնդիրների մասին իշխանություններին խորհուրդ տալու նպատակով»:

70. Իր առաջին գնահատման զեկույցում Փորձագետների կոմիտեն խնդրել էր ավելի շատ տեղեկություն տրամադրել Ազգային փոքրամասնությունների կոորդինացիոն խորհրդի իրավասությունների (մանդատի) – իրավական կարգավիճակի մասին (տե՛ս 41-րդ կետը): Խորհուրդը, ինչպես հետագայում պարզաբանել են Հայաստանի իշխանությունները, հիմնվել էր երաշխավորելու համար ազգային փոքրամասնությունների իրավունքների սատարումը, նպաստելու համայնքների միջ– ավելի ակտիվ հարաբերությունների զարգացմանը – ապահովելու կառավարության առավել արդյունավետ գործունեությունը՝ կրթության, մշակույթի – օրենսդրության բնագավառներում առանձնահատուկ խնդիրների լուծման ժամանակ: Ինչ վերաբերում է կարգավիճակին, Խորհուրդը կառավարական կառույցների համար խորհրդակցական մարմին է, երբ քննարկվում են փոքրամասնությունների հետ առնչվող հարցեր (տե՛ս 2-րդ պարբերական զեկույցի 74-րդ կետը):

71. Ուստի, ազգային փոքրամասնությունների անդամները 2006թ. հրավիրվել են իրենց կարծիքն արտահայտելու մի շարք բարեփոխումների մասին, ինչպիսին է օրինակ՝ «օպտիմալացում» կոչվող կրթական համակարգի բարեփոխման ծրագիրը, որն իրականացնում է Կրթության նախարարությունը՝ Ազգային փոքրամասնությունների – կրոնական գործերի վարչության հետ համատեղ: Դպրոցի տնօրենները, ուսուցիչները – գյուղական խորհուրդների ղեկավարները նույնպես հրավիրվել էին իրենց կարծիքն արտահայտելու համար (տե՛ս 2-րդ պարբերական զեկույցի 75-76-րդ կետերը):

72. «Ի տեղվույն» այցելության ընթացքում Խորհրդի Նախագահը Փորձագետների կոմիտեի պատվիրակությանը տեղեկացրեց, որ կանոնավոր կերպով յուրաքանչյուր երկու շաբաթը մեկ հանդիպում է կայանում իշխանությունների հետ:

73. Վերջապես, Հայաստանի իշխանությունները Հայաստանում տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուներին վերաբերող եվրոպական Խարտիայի կիրառմանը նվիրված առաջին զեկույցը թարգմանել են ռուսերեն – բաժանել բոլոր համապատասխան մարմիններին՝ ազգային – տեղական մակարդակում, ինչպես նա – ոչ-կառավարական կազմակերպություններին (տե՛ս 2-րդ պարբերական զեկույցի 13-15-րդ կետերը):

«Կետ 5

Կողմերը պարտավորվում են, mutatis mutandis (համապատասխան փոփոխություններով), կիրառել վերոհիշյալ 1-4-րդ կետերում թվարկված սկզբունքները ոչ տարածքային լեզուների նկատմամբ: Սակայն, քանի որ խոսքը այս լեզուների մասին է, սույն Խարտիան ուժի մեջ մտնելու համար ձեռնարկվող միջոցառումների բնույթն ու գործունեության շրջանակը պետք է որոշվի ճկուն ձևով՝ հաշվի առնելով նա – տվյալ լեզուները գործածող խմբերի կարիքներն ու ցանկությունները – հարգելով նրանց սովորություններն ու առանձնահատկությունները»:

74. Դիտարկման նախորդ փուլի ընթացքում Փորձագետների կոմիտեն իշխանություններից խնդրել էր ավելի շատ տեղեկատվություն տրամադրել այն ոչ տարածքային լեզուների վերաբերյալ, որոնք գործածվում են Հայաստանի Հանրապետությունում (տե՛ս 42-րդ կետը):

75. Իշխանությունների տրամադրած տեղեկատվության համաձայն ռուսերենը համապատասխանում է «ոչ տարածքային լեզու» սահմանմանը, քանի որ ռուսախոսներին այլ–ս չեն նույնացնում Հայաստանի որ–է հատուկ տարածքի հետ, որը գյուղական վայրերից ակտիվ միգրացիայի հետ–անքն է: Ամեն դեպքում, սակայն, Փորձագետների կոմիտեն նշել է, որ 5-րդ կետը վերաբերում է այն սկզբունքներին, որոնք թվարկված են 7-րդ Հոդվածի 1-4-րդ կետերում: Ու քանի որ Հայաստանը իր վավերացման փաստաթղթում ռուսերենը դասել է Երրորդ մասի լեզուների շարքը, այն կոդիտարկենք Երրորդ մասին վերաբերող բաժնում:

2.2. Չնախատում Խարտիայի Երրորդ մասի վերաբերյալ

76. Փորձագետների կոմիտեն իր ուշադրությունը կկենտրոնացնի Երրորդ մասի այն դրույթների վրա, որոնք առաջին զեկույցում առանձնացվել են որպես առանձնահատուկ խնդիրներ: Այդ իսկ պատճառով ներկա զեկույցում նա չի մեկնաբանի առաջին գնահատման զեկույցի այն դրույթները, որտեղ կար–որ հարցեր բարձրացված չեն եղել – որոնց առնչությամբ Փորձագետների կոմիտեն չի ստացել որ–է նոր տեղեկատվություն, որը կպահանջեր վերաարժեքավորել դրանց իրականացման գործողությունները:

Ասորերեն

- Հոդված 9 կետ 1ա III (տե՛ս առաջին գնահատման զեկույցի 85-րդ կետը)
- Հոդված 10 կետ 2գ, է (տե՛ս առաջին գնահատման զեկույցի 110-113-րդ կետերը)
- Հոդված 10 կետ 3 գ (տե՛ս առաջին գնահատման զեկույցի 116-րդ կետը)
- Հոդված 10 կետ 5 (տե՛ս առաջին գնահատման զեկույցի 119-րդ կետը)
- Հոդված 11 կետ 2 (տե՛ս առաջին գնահատման զեկույցի 136-րդ կետը)
- Հոդված 13 կետ 1բ (տե՛ս առաջին գնահատման զեկույցի 146-րդ կետը)
- Հոդված 14 կետ բ (տե՛ս առաջին գնահատման զեկույցի 160-րդ կետը)

Հունարեն

- Հոդված 8 կետ 1բ IV, գ IV, է III, գ III (տե՛ս առաջին գնահատման զեկույցի 59-րդ, 66-րդ, 76-րդ, 77-րդ կետերը)
- Հոդված 9 կետ 1ա III (տե՛ս առաջին գնահատման զեկույցի 85-րդ կետը)
- Հոդված 10 կետ 3 գ (տե՛ս առաջին գնահատման զեկույցի 116-րդ կետը)
- Հոդված 10 կետ 5 (տե՛ս առաջին գնահատման զեկույցի 119-րդ կետը)
- Հոդված 11 կետ 2 (տե՛ս առաջին գնահատման զեկույցի 136-րդ կետը)
- Հոդված 13 կետ 1բ (տե՛ս առաջին գնահատման զեկույցի 146-րդ կետը)
- Հոդված 13 կետ 2ա, է (տե՛ս առաջին գնահատման զեկույցի 317-րդ – 325-րդ կետերը)
- Հոդված 14 կետ ա, բ (տե՛ս առաջին գնահատման զեկույցի 158-րդ, 160-րդ կետերը)

Քրդերեն

- Հոդված 8 կետ 1ե III (տե՛ս առաջին գնահատման զեկույցի 76-րդ կետը)
- Հոդված 9 կետ 1ա III (տե՛ս առաջին գնահատման զեկույցի 85-րդ կետը)
- Հոդված 10 կետ 1ա IV, ա V (տե՛ս առաջին գնահատման զեկույցի 103-րդ կետը)
- Հոդված 10 կետ 2բ, գ (տե՛ս առաջին գնահատման զեկույցի 110-րդ, 112-րդ կետերը)
- Հոդված 10 կետ 3գ (տե՛ս առաջին գնահատման զեկույցի 116-րդ կետը)
- Հոդված 10 կետ 5 (տե՛ս առաջին գնահատման զեկույցի 119-րդ կետը)
- Հոդված 11 կետ 2 (տե՛ս առաջին գնահատման զեկույցի 136-րդ կետը)
- Հոդված 13 կետ 1բ (տե՛ս առաջին գնահատման զեկույցի 146-րդ կետը)
- Հոդված 14 կետ բ (տե՛ս առաջին գնահատման զեկույցի 160-րդ կետը)

Ռուսերեն

- Հոդված 8 կետ 1ա IV, բ IV, դ IV, է III (տե՛ս առաջին գնահատման զեկույցի 51-րդ, 59-րդ, 66-րդ, 69-րդ, 76-րդ կետերը)
- Հոդված 9 կետ 1ա III (տե՛ս առաջին գնահատման զեկույցի 85-րդ կետը)
- Հոդված 10 կետ 1ա IV, ա V (տե՛ս առաջին գնահատման զեկույցի 103-րդ կետը)
- Հոդված 10 կետ 2բ, գ (տե՛ս առաջին գնահատման զեկույցի 110-րդ, 112-րդ կետերը)
- Հոդված 10 կետ 3գ (տե՛ս առաջին գնահատման զեկույցի 116-րդ կետը)

- Հոդված 10 կետ 5 (տե՛ս առաջին գնահատման զեկույցի 119-րդ կետը)
- Հոդված 11 կետ 1բ II, գ II, ե I (տե՛ս առաջին գնահատման զեկույցի 126-րդ, 130-րդ, 133-րդ կետերը)
- Հոդված 11 կետ 2 (տե՛ս առաջին գնահատման զեկույցի 136-րդ կետը)
- Հոդված 12 կետ 3 (տե՛ս առաջին գնահատման զեկույցի 145-րդ կետը)
- Հոդված 13 կետ 1բ (տե՛ս առաջին գնահատման զեկույցի 146-րդ կետը)
- Հոդված 13 կետ 2գ (տե՛ս առաջին գնահատման զեկույցի 156-րդ կետը)
- Հոդված 14 կետ ա, բ (տե՛ս առաջին գնահատման զեկույցի 158-րդ, 160-րդ կետերը)

Եզրփերեն

- Հոդված 9 կետ 1ա III (տե՛ս առաջին գնահատման զեկույցի 85-րդ կետը)
- Հոդված 10 կետ 1ա IV, ա V (տե՛ս առաջին գնահատման զեկույցի 103-րդ կետը)
- Հոդված 10 կետ 2բ, գ (տե՛ս առաջին գնահատման զեկույցի 110-րդ, 112-րդ կետերը)
- Հոդված 10 կետ 3գ (տե՛ս առաջին գնահատման զեկույցի 116-րդ կետը)
- Հոդված 10 կետ 5 (տե՛ս առաջին գնահատման զեկույցի 119-րդ կետը)
- Հոդված 11 կետ 2 (տե՛ս առաջին գնահատման զեկույցի 136-րդ կետը)
- Հոդված 13 կետ 1բ (տե՛ս առաջին գնահատման զեկույցի 146-րդ կետը)
- Հոդված 14 կետ բ (տե՛ս առաջին գնահատման զեկույցի 160-րդ կետը)

Հոդված 8 - Կրթություն

Ընդհանուր մեկնաբանություններ

77. Մոնիտորինգի առաջին փուլի ընթացքում Փորձագետների կոմիտեն տեղեկացվել է «օպտիմալացում» կոչվող կրթական ծրագրի մասին, որը սկսվել է Հայաստանի Հանրապետության կողմից իր զեկույցը ներկայացնելուց հետո: Այդ ծրագրի հնարավոր հետ–անքը կարող է լինել այն, որ դպրոցների միացումը կարող է հանգեցնել փոքրամասնությունների լեզվով առաջարկվող կրթության նվազեցմանը: Այդ իսկ պատճառով, առաջին գնահատման զեկույցում Փորձագետների կոմիտեն պնդում է, որ իշխանությունները պետք է երաշխավորեն, որ «օպտիմալացման» ծրագիրը վտանգի չի ենթարկում տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուներով կրթությունը: Երկրորդ պարբերական զեկույցը ոչ մի տեղեկատվություն չէր պարունակում այդ ծրագրի ունեցած ազդեցության վերաբերյալ: Այդ իսկ պատճառով, Փորձագետների կոմիտեն դիմում է իշխանություններին⁴ հաջորդ պարբերական զեկույցում տրամադրելու այդպիսի տեղեկատվություն:

78. Փորձագետների կոմիտեն նշում է, որ պատրաստված ուսուցիչների – համապատասխան ուսումնական նյութերի պակասը կրթության բոլոր մակարդակներում մնում է որպես տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզվով տրվող կրթության հիմնական խոչընդոտը: Հայաստանի իշխանությունները Փորձագետների կոմիտեին տեղեկացրել են, որ Կրթության – գիտության նախարարությունը քայլեր է ձեռնարկել իրականացնելու ծրագրեր, որոնց նպատակն է պատրաստել փոքրամասնությունների լեզուներով դասավանդող մանկավարժներ, խթանել ազգային փոքրամասնությունների պատմության – մշակույթի զարգացումը, ինչպես նա– պատրաստել այդ բնագավառի նոր մասնագետներ (տե՛ս 2-րդ պարբերական զեկույցի 17-րդ կետը): Փորձագետների կոմիտեն ակնկալում է հաջորդ պարբերական զեկույցում ավելի շատ տեղեկատվություն ստանալ այդ ծրագրերի արդյունքների վերաբերյալ:

79. Ինչ վերաբերում է ռուսերենով կրթությանը, Փորձագետների կոմիտեն տեղեկացվել է, որ Ռուսաստանի Դաշնությունում տպագրված դասագրքերը լայն կիրառում ունեն: Ամեն դեպքում սակայն, այդ դասագրքերը հրատարակվել են Ռուսաստանի Դաշնությունում այլ ոչ Հայաստանում ընդունված կրթական ծրագրերի համաձայն: Դա բարդություններ է հարուցում, օրինակ, բուհերում ընդունելության քննություններ հանձնող դիմորդների համար⁴:

⁴ Տե՛ս նա– Ռեսիզմի – անհանդուրժողականության դեմ Եվրոպական հանձնաժողովի Հայաստանին վերաբերող 2-րդ զեկույցի 68-րդ – 72-րդ կետերը⁸ ընդունված 2006թ. հունիսի 30-ին. CRI (2007) 1:

80. Փորձագետների կոմիտեն իշխանություններին խրախուսում է մշակել ռուսերենով ուսումնական նյութեր՝ Հայաստանում ընդունված կրթական ծրագրերի համաձայն:

«Կետ 1

Կրթության կապակցությամբ այն տարածքներում, որտեղ այսպիսի լեզուներ գործածվում են, համաձայն յուրաքանչյուր լեզվի կարգավիճակին – առանց վնասելու պետության պաշտոնական լեզվի կամ լեզուների ուսուցմանը, Կողմերը պարտավորվում են.

Նախադպրոցական կրթություն

ա. I. մատչելի դարձնել նախադպրոցական կրթությունը՝ համապատասխան տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուներով, կամ

II. մատչելի դարձնել նախադպրոցական կրթության հիմնական մասը համապատասխան տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուներով, կամ

III. կիրառել վերոհիշյալ I – II կետերում նշված նախաձեռնված միջոցառումներից որ–է մեկը առնվազն այն աշակերտների նկատմամբ, որոնց ընտանիքները այդպիսի խնդրանք են ներկայացրել – որոնց քանակը համարվում է բավարար, կամ

IV. եթե պետական մարմինները նախադպրոցական կրթության բնագավառում չունեն անմիջական իրավասություն՝ աջակցելու –/կամ խրախուսելու վերոհիշյալ I – III կետերում նշված միջոցառումների կիրառմանը»:

81. Իր առաջին գնահատման զեկույցում Փորձագետների կոմիտեն համարել է, որ ռուսերենի նկատմամբ ստանձնած պարտավորությունները կատարվել են, բայց այլ լեզուների մասով որ–է եզրահանգումներ անելու հնարավորություն չի ունեցել: Կոմիտեն տեղեկատվություն է խնդրել այդ լեզուների վերաբերյալ, մասնավորապես այն միջոցառումների մասին, որոնք ձեռնարկվում են այդ լեզուներով նախադպրոցական կրթության կիրառման –/կամ խրախուսման համար:

82. Երկրորդ պարբերական զեկույցում նշվում է, որ Հայաստանի կառավարությունը սատարում է տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուները գործածող ազգային փոքրամասնություններին՝ համապատասխան լեզվով իրենց նախադպրոցական կրթության հիմնական մասը կազմակերպելու գործում: Սա առաջին հերթին արտացոլված է Կրթության – գիտության նախարարության կողմից 2007թ. հունվարին տրված N29 հրամանում, որտեղ «հաստատված է օրինակելի հաստիքային ցուցակը, յուրաքանչյուր խմբում երեխաների քանակը – կիրառվող չափորոշիչները»: Համաձայն այս հրամանի հնարավոր է խումբ բացել անգամ այն դեպքում, երբ երեխաների քանակը բավարար չէ. եթե հաստատված չափորոշիչը յուրաքանչյուր խմբի համար Հայաստանի մանկապարտեզներում – այլ նախադպրոցական հաստատություններում 25-30 հոգի է, ապա ազգային փոքրամասնությունների երեխաների խմբերը կարող են գործել 8-10 մանուկների դեպքում:

83. Բացի այդ, իշխանությունները վկայակոչում են Հայաստանում նախադպրոցական կրթության մասին օրենքը, որն ընդունվել է 2005 թ. նոյեմբերի 15-ին – որի համաձայն նախադպրոցական կրթության բնագավառում կառավարության նախանշած քաղաքականությունն իրականացնում են տեղական իշխանությունները, այնպես որ նախադպրոցական կրթության կազմակերպումը ուղղակիորեն կախված է տեղական իշխանությունների ֆինանսական հնարավորություններից:

84. Փորձագետների կոմիտեն նշում է, որ Կրթության – գիտության նախարարության N29 հրամանը որոշակիորեն ընդարձակում է տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուներով նախադպրոցական կրթության կազմակերպման հնարավորությունները: Փորձագետների կոմիտեն, սակայն, այն կարծիքին է, որ տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուներով նախադպրոցական կրթության կազմակերպմանն ուղղված

միջոցառումների կիրառումը –/կամ խրախուսումը պետք է որ որոշակի գործնական արդյունքներ արձանագրի: Այդ իմաստով, նման միջոցառումները դեռ–ս առանձին արդյունքներ չեն ցուցաբերել տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուներով նախադպրոցական կրթության կայացման գործում:

85. Ասորերենի վերաբերյալ Փորձագետների կոմիտեն «ի տեղվույն» այցելության ընթացքում տեղեկացվել է, որ Արարատի մարզի ասորաբնակ Դիմիտրով գյուղում գործում է մի մանկապարտեզ^a 25 երեխաներով – 3 դաստիարակով: Ուսուցումն առժամանակ կատարվում է հայերենով, բայց ջանքեր են գործադրվում կազմել –ս մի խումբ, որտեղ ուսուցումը կլինի ասորերենով: Վերին Դվինում տեղական իշխանությունները պարտավորություն են վերցրել վերականգնել նախկին մանկապարտեզի շենքը, որն այժմ շահագործման համար պիտանի չէ: Այն նախատեսվում էր գործարկել 2007թ., – դրա բացվելու պահին պետք է լիներ ասորերեն սովորող մանուկների մի խումբ (տե՛ս 2-րդ պարբերական զեկույցի 87-րդ կետը):

86. Ինչ վերաբերում է հունարենին՝ Փորձագետների կոմիտեն տեղեկացվել է, որ Եր–անի N52 մանկապարտեզում կա հունարենով ուսուցվող մի խումբ:

87. Իշխանությունները Փորձագետների կոմիտեին տեղեկացրել են, որ եզդիախոսների – քրդախոսների համար նախադպրոցական կրթության օջախներ ստեղծելու հարցը ժամանակ առ ժամանակ բարձրացվում է նրանց բնակության վայրերի տեղական իշխանությունների առջ–, բայց նրանք ոչ մի միջոց չեն ձեռնարկել՝ ֆինանսների բացակայության պատճառով: Որոշ գյուղերում երեխաների քանակն այնքան քիչ է, որ շատ դժվար է կազմակերպել որ–է ուսուցում կամ կրթություն: Այնուամենայնիվ, մի քանի գյուղական համայնքներում քայլեր են ձեռնարկվել դպրոցի շենքերում օրվա առաջին կեսի ընթացքում կազմել դասարաններ այն երեխաների համար, ովքեր հաջորդ տարի պետք է դպրոց գնան: Փորձագետների կոմիտեն իշխանություններին խրախուսում է համապատասխան միջոցառումներ իրականացնել քրդերենով – եզդիերենով նախադպրոցական կրթություն կազմակերպելու նպատակով:

88. Փորձագետների կոմիտեն համարում է, որ վերցրած պարտավորությունները մասամբ իրականացվել են հունարենի գործածության համար: Ինչ վերաբերում է ասորերենին, քրդերենին – եզդիերենին՝ նրանց կարծիքով դրանք չեն իրականացվել:

89. Փորձագետների կոմիտեն իշխանություններին խրախուսում է արդյունավետ միջոցառումներ ձեռնարկել տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուներով համարժեք նախադպրոցական կրթությանը աջակցելու –/կամ խրախուսելու համար:

Տարրական կրթություն

- «բ. I. մատչելի դարձնել տարրական կրթությունը համապատասխան տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուներով, կամ*
- II. մատչելի դարձնել տարրական կրթության հիմնական մասը համապատասխան տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուներով, կամ*
- III. տարրական կրթության շրջանակներում ապահովել տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուների ուսուցումը որպես ուսումնական պլանի անբաժանելի մաս, կամ*
- IV. կիրառել վերոհիշյալ I-ից մինչ– III միջոցներից մեկը առնվազն այն աշակերտների նկատմամբ, որոնց ընտանիքները այդպիսի խնդրանք են ներկայացրել – որոնց քանակը համարվում է բավարար:*

90. Մոնիտորինգի առաջին փուլի ընթացքում Փորձագետների կոմիտեն համարել է, որ վերցրած պարտավորություններն իրականացվել են հունարենի – ռուսերենի վերաբերմամբ – մասամբ իրականացվել ասորերենի, եզդիերենի – քրդերենի վերաբերմամբ: Կոմիտեն խրախուսում է իշխանություններին ավելացնել իրենց ջանքերը ասորերեն, եզդիերեն – քրդերեն տարրական կրթության համար ուսուցիչների բավարար քանակ ունենալու – ուսումնական նյութերը արդիականացնելու ուղղությամբ: Ինչ վերաբերում է պատրաստված ուսուցիչներ – ուսումնական

նյութեր ունենալուն՝ Փորձագետների կոմիտեն վկայակոչում է վերն արված իր մեկնաբանությունները (տե՛ս ընդհանուր մեկնաբանություններ 8, կետ 78):

91. Ինչ վերաբերում է ասորերենին՝ տարրական կրթությունը մատչելի է այն երեխաների համար, որոնց ծնողները նման խնդրանք են ներկայացրել: Աշակերտների նվազագույն 2-3 հոգի քանակը գործնականում բավարար է համարվում (տե՛ս 2-րդ պարբերական զեկույցի 87-րդ կետը): Տարրական կրթություն ստացող աշակերտների քանակը կարծես մի փոքր աճել է:

92. Ասորերենով տարրական կրթությունը կատարվում է Ռուսաստանից – Իրանից ստացված ուսումնական նյութերի հիման վրա, որոնք հիմնականում արդեն հնացած դասագրքեր են: Փորձագետների կոմիտեն տեղեկացվել է, որ 2005թ. ասորերենով երկու դասագիրք է հրատարակվել՝ «Գրիր – խոսիր ասորերեն» – «Ասորերենի այբբենարան», ինչպես նա – հայերեն-ռուսերեն-ասորերեն բառարան: Սանկտ-Պետերբուրգում հրատարակված ժամանակակից քերականության դասագիրքը նույնպես գործածության մեջ է, որը օգտակար է ուսուցիչների, համալսարանի ուսանողների – աշակերտների համար: «Ի տեղվույն» այցելության ընթացքում ասորախոսները նշում էին տարբեր մակարդակներում – դասարաններում ասորերենի ուսուցման համար ուսումնական ծրագրերի մշակման անհրաժեշտությունը:

93. Փորձագետների կոմիտեն իշխանություններին դրվատել է ասորերենով տարրական կրթությունը զարգացնելու նրանց ջանքերի համար: Սակայն, նա իշխանություններին առաջարկել է շարունակել – մեծացնել իրենց ջանքերը համապատասխան ուսումնական նյութեր ունենալու համար:

94. Ինչ վերաբերում է քրդերենին՝ Փորձագետների կոմիտեն տեղեկացվել է «Չմանե դե» այբուբենի հրատարակման մասին (տե՛ս 2-րդ պարբերական զեկույցի 86-րդ կետը): Քրդերեն տարրական կրթությունը մատչելի է բոլոր քուրդ երեխաների համար, որոնց ծնողները ցանկություն են հայտնել այն տալու իրենց երեխաներին: Այն բոլոր բնակավայրերում, որտեղ երեխաների թիվը մեկ դասարանի համար բավարար է (ըստ Կրթության նախարարության⁵ 5-7 աշակերտ), տարրական կրթությունը տրվում է քրդերեն, – շաբաթական 2 ժամով քրդերենը ուսուցանվում է Չովուսի գյուղի դպրոցում: Խոսողների ներկայացուցիչների համաձայն մի շարք այլ գյուղերում քրդերենն այլ – ս չի ուսուցանվում ուսուցիչներ չլինելու պատճառով: «Ի տեղվույն» այցելության ընթացքում ստացված տեղեկատվությունից Փորձագետների կոմիտեի համար չպարզվեց՝ այդ գյուղերում խոսում են եզդիերե՞ն, թե՞ քրդերեն: Փորձագետների կոմիտեն նշում է, որ ուսուցիչների – ուսումնական նյութերի պակասը դժվարություններ է ստեղծում գործնականում քրդերենով կրթություն ստանալու համար (տե՛ս վերը կետ 78):

95. Ինչ վերաբերում է եզդիերենին՝ Հայաստանի Կրթության – գիտության նախարարության Կրթության ազգային ինստիտուտի աջակցությամբ վերջերս հրատարակվել է «Եզդիերեն լեզու – գրականություն» դասագիրքը՝ 1-3 դասարանների համար: Այնուամենայնիվ, ընդհանրապես առկա են ուսուցիչների քանակի – ուսումնական նյութերի պակասի խնդիրները: Փորձագետների կոմիտեն տեղեկացվել է նա – այն մասին, որ եզդի երեխաներից շատերը ուսումնական տարվա ընթացքում, երբ նրանք գտնվում են գյուղի տարածքից դուրս, դպրոց չեն հաճախում, – դա այդ երեխաների համար դժվարացնում է դպրոցական ծրագրերի յուրացումը⁵:

96. Փորձագետների կոմիտեն համարում է, որ պարտավորությունները մասամբ կատարված են ասորերենի, քրդերենի – եզդիերենի վերաբերմամբ:

⁵ Տե՛ս նա – Ռասիզմի – անհանդուրժողականության դեմ Եվրոպական հանձնաժողովի Հայաստանին վերաբերող 2-րդ զեկույցի 115-րդ կետը⁹ ընդունված 2006թ. հունիսի 30-ին. CRI (2007)1:

Փորձագետների կոմիտեն խրախուսում է իշխանություններին ավելացնել իրենց ջանքերը ասորերեն, քրդերեն – եզդիերեն տարրական կրթության համար ուսուցիչների բավարար քանակ ունենալու – ուսումնական նյութերը արդիականացնելու ուղղությամբ:

Միջնակարգ կրթություն

- «գ. I. մատչելի դարձնել միջնակարգ կրթությունը համապատասխան տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուներով, կամ*
- II. մատչելի դարձնել միջնակարգ կրթության հիմնական մասը համապատասխան տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուներով, կամ*
- III. միջնակարգ կրթության շրջանակներում ապահովել համապատասխան տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուների ուսուցումը որպես ուսումնական պլանի անբաժանելի մաս, կամ*
- IV. կիրառել վերոհիշյալ I-ից մինչև III միջոցներից մեկը առնվազն այն աշակերտների նկատմամբ, որոնք (կամ, հնարավորության դեպքում, որոնց ընտանիքները) այդպես են ցանկանում – որոնց թիվը համարվում է բավարար»:**

97. Մոնիտորինգի առաջին փուլի ընթացքում Փորձագետների կոմիտեն համարել է, որ պարտավորությունները կատարվել են հունարենի – ռուսերենի վերաբերմամբ – մասամբ կատարվել են ասորերենի, քրդերենի – եզդիերենի վերաբերմամբ: Կոմիտեն խրախուսում է իշխանություններին հստակեցնել բոլոր լեզուներով ավագ միջնակարգ կրթության հետ կապված իրավիճակը – ավելացնել ջանքերը ասորերեն, քրդերեն – եզդիերեն միջնակարգ կրթության համար ուսուցիչների բավարար քանակ ապահովելու – ուսումնական նյութերը արդիականացնելու ուղղությամբ: Ինչ վերաբերում է ուսուցիչների պատրաստմանը – ուսումնական նյութերին՝ Փորձագետների կոմիտեն հղում է անում վերև արված իր մեկնաբանություններին (տե՛ս 78-րդ կետը) :

98. Իշխանությունների տրամադրած տեղեկատվության համաձայն ռուսերեն, ասորերեն – հունարեն լեզուները ուսուցանվում են ավագ միջնակարգ դպրոցներում: Այնուամենայնիվ, որքանով դա առնչվում է եզդիերենով – քրդերենով իրականացվող կրթությանը, իշխանությունները նշում են, որ գոյություն ունեն մեծ դժվարություններ այն փաստի պատճառով, որ գյուղական տարածքներում գործող որոշ դպրոցներ չեն տրամադրում ավագ միջնակարգ կրթություն, կամ աշակերտները պարտադիր միջին միջնակարգ կրթությունը ստանալուց հետո թողնում են դպրոցը (տե՛ս 2-րդ պարբերական զեկույցի 97-րդ կետը):

99. Ինչ վերաբերում է ասորերենին՝ բոլոր մակարդակների միջնակարգ կրթությունը մատչելի է այն երեխաների համար, որոնց ծնողներն այդպիսի խնդրանք են ներկայացրել: Երկրորդ պարբերական զեկույցում նշված է, որ նման կրթություն գործնականում կարող է տրամադրվել նա– այդ դեպքում, երբ երեխաների քանակը բավարար չէ: Այսպես, ասորերենը^a որպես հատուկ դասընթաց, միջնակարգ դպրոցի մակարդակով ուսուցանվում է Վերին Դվինում, Դիմիտրովում, Արզնիում – Եր–անի Պուշկինի անվան N8 դպրոցում: Սակայն, ինչպես Փորձագետների կոմիտեն տեղեկացվել է «ի տեղվույն» այցելության ընթացքում՝ ինչպես բանիմաց ուսուցիչների, այնպես էլ համարժեք ուսումնական նյութերի պակասը շարունակում է մնալ միջնակարգ կրթության մակարդակում ասորերենով տրվող կրթության հիմնական խոչընդոտը:

100. Փորձագետների կոմիտեն Վերին Դվինում ասորախոսների ներկայացուցիչների կողմից տեղեկացվել է նա–, որ կառավարության կողմից տրամադրվող ֆինանսավորումը կախված է աշակերտների քանակից, որն ընդհանուր առմամբ շատ բացասաբար է ազդում փոքրամասնությունների լեզվով կրթության վրա, քանի որ նման դասարանները հաճախ շատ փոքրաթիվ են: Բացի այդ, պետության կողմից տրամադրվող 90% ֆինանսավորումը տրվում է միայն այն պայմանով, եթե մնացած 10%-ը ապահովվում է համայնքը: Վերին Դվինում տեղական համայնքը չունի այդ հնարավորությունը, – այդ պատճառով դպրոցը դուրս է մնացել պետական ֆինանսավորումից:

101. Իշխանություններից ստացված տեղեկատվության համաձայն քրդերեն միջնակարգ կրթությունը մատչելի է բոլոր քուրդ երեխաների համար, որոնց ծնողները ցանկություն են հայտնել այն տալու իրենց երեխաներին: Այն բոլոր բնակավայրերում, որտեղ երեխաների թիվը մեկ դասարանի համար բավարար է (ըստ կրթության նախարարության՝ նվազագույնը 5 աշակերտ) միջնակարգ կրթությունը տրվում է քրդերեն: Ստացված տեղեկատվության համաձայն քրդերենը ուսուցանվում է Եր–անում – 22 գյուղերում: Այնուամենայնիվ, Փորձագետների կոմիտեի դիտարկմամբ ուսուցիչների պակասը թվում է գործնականում դժվարացնում է քրդերենով կրթության ապահովումը: Դա վերաբերում է նա– անկանոն դպրոց հաճախելուն, – կոմիտեն խնդրում է կառավարությանը իր հաջորդ պարբերական զեկույցում ներկայացնել իրավիճակն այս հարցում:

102. «Ի տեղվույն» այցելության ընթացքում Փորձագետների կոմիտեն ռուսախոսների ներկայացուցիչներից տեղեկացվել է նա–, որ միջնակարգ մակարդակում ռուսերենով տրվող կրթության հիմնական խնդիրն այն է, որ ընդհանրապես քիչ են Հայաստանի կրթական ծրագրերին համապատասխանող դասագրքերը, քանի որ դրանց մեծ մասը Ռուսաստանի Դաշնությունից է: Բացի այդ, ընդունելության քննությունները համալսարաններում հանձնում են համաձայն Հայաստանի կրթական ծրագրերի, որը դժվարություն է հարուցում մասամբ կամ ամբողջապես ռուսերենով կրթություն ստացած դիմորդների համար: Փորձագետների կոմիտեն մտահոգված է նման իրավիճակից – իշխանություններին խրախուսում է հաջորդ պարբերական զեկույցում ներկայացնել այդ հարցը:

103. Եզդիերեն միջնակարգ կրթությունը մատչելի է այն երեխաների համար, որոնց ծնողները նման խնդրանք են ներկայացնում: Ստացված տեղեկատվության համաձայն բավարար է համարվում 7 երեխայի համար խնդրանքը: Եզդիական 14 գյուղերի մեծ մասում երեխաներին սովորեցնում են Եզդիերեն: Մոտ 10 գյուղերում կան ուսուցիչներ, որոնք իրենք եզդի են – լեզու են դասավանդում: Այնուամենայնիվ, ուսուցիչների զգալի պակաս կա: Եզդիական գյուղերը ցրված են, – բավարար թվով ուսուցիչներ չկան, ովքեր կցանկանային մի գյուղից մյուսը ճանապարհորդել լեզուն սովորեցնելու համար: Դպրոցների դասագրքերը հին են – արդիականացման կարիք ունեն: Թվում է, որ երեխաների մի մեծ տոկոս դպրոց չի հաճախում: Փորձագետների կոմիտեն մտահոգված է ուսուցիչների պակասով – սովորողների անկանոն հաճախումներով: Կոմիտեն դիմում է կառավարությանը՝ միջոցներ ձեռնարկել այդ դժվարությունները հաղթահարելու համար – իր հաջորդ պարբերական զեկույցում ներկայացնել դրանց արդյունքները:

104. Իշխանությունները նշում են, որ ջանքեր են գործադրվում մասնավորապես ասորերենի, քրդերենի – Եզդիերենի ուսուցիչներ պատրաստելու ուղղությամբ՝ մոտ ապագայում միջնակարգ դպրոցները այդ լեզուների մասնագետներով ապահովելու համար (տե՛ս 2-րդ պարբերական զեկույցի 98-րդ կետը): Սակայն ձեռնարկված կոնկրետ միջոցների մասին առայժմ տեղեկատվություն չկա: Փորձագետների կոմիտեն իշխանություններին խրախուսում է հաջորդ պարբերական զեկույցում տեղեկացնել այդ ջանքերի – դրանց արդյունքների մասին:

105. Փորձագետների կոմիտեն համարում է, որ պարտավորությունները մասամբ կատարվել են ասորերենի, քրդերենի – Եզդիերենի վերաբերմամբ: Փորձագետների կոմիտեն իշխանություններին խրախուսում է շարունակել իրենց ջանքերը ասորերենով, քրդերենով – Եզդիերենով միջնակարգ կրթության համար բավարար քանակի ուսուցիչներ – արդիական ուսումնական նյութեր ապահովելու համար: Այն իշխանություններին խրախուսում է նա– տեղեկացնել ռուսերենի վերաբերյալ բարձրացված հարցերի մասին:

Տեխնիկական – մասնագիտական կրթություն

«դ. 1. մատչելի դարձնել տեխնիկական – մասնագիտական կրթությունը համապատասխան տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուներով, կամ

II. մատչելի դարձնել տեխնիկական – մասնագիտական կրթության հիմնական մասը համապատասխան տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուներով, կամ

- III. տեխնիկական – մասնագիտական կրթության շրջանակներում ապահովել համապատասխան տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուների ուսուցումը որպես ուսումնական պլանի անբաժանելի մաս, կամ*
- IV. կիրառելի վերոհիշյալ I-ից մինչ – III միջոցներից մեկը առնվազն այն աշակերտների նկատմամբ, որոնք (կամ, հնարավորության դեպքում, որոնք ընտանիքները) այդպես են ցանկանում – որոնք թիվը համարվում է բավարար»:**

106. Մոնիտորինգի առաջին փուլի ընթացքում Փորձագետների կոմիտեն համարել է, որ այս պարտավորությունները կատարվել են ճուշտերենի վերաբերմամբ – չեն կատարվել ասորերենի – հունարենի վերաբերմամբ: Փորձագետների կոմիտեն նա – խրախուսում է իշխանություններիս վազելի շատ տեղեկատվություն տրամադրել քրդերենի – եզդիերենի վերաբերյալ:

107. Հայաստանի իշխանությունների տրամադրած տեղեկատվության համաձայն Երրորդ մասում ներգրավված լեզուներով խոսողները հնարավորություն ունեն տեխնիկական – մասնագիտական կրթություն ստանալու փոքրամասնությունների լեզուներով, կամ կարող են սովորել փոքրամասնությունների լեզուները տեխնիկական – մասնագիտական կրթության համատեքստում, որպես ուսումնական պլանի անբաժանելի մաս, համենայնդեպս այնտեղ, որտեղ նրանք (կամ նրանց ծնողները) այդպես են ցանկանում, – նրանց քանակը համարվում է բավարար (տե՛ս 2-րդ պարբերական զեկույցի 99-րդ կետը): Սակայն ոչ մի տեղեկատվություն չկա այն մասին, թե արդյո՞ք այդ դրույթը գործնականում իրականացվել է –, եթե իրականացվել է, ապա որտե՞ղ: Փորձագետների կոմիտեն իշխանություններից խնդրում է իրենց հաջորդ պարբերական զեկույցում համապատասխան տեղեկատվություն տրամադրել:

108. Իշխանությունները կրկին նշում են, որ ասորական – հունական համայնքների կողմից տեխնիկական կամ մասնագիտական կրթություն ստանալու պահանջ չի եղել: Սակայն Փորձագետների կոմիտեն ոչ-կառավարական աղբյուրներից տեղեկացվել է, որ Եր–անի սննդի – ծառայությունների քուլեջում ուսուցանվում է հունարենը որպես օտար լեզու:

109. Ինչ վերաբերում է եզդիերենին – քրդերենին՝ մի քանի տարի առաջ Եր–անի Բակուլնցի անվան մանկավարժական ուսումնարանում բացվել էին համապատասխան բաժանմունքներ: Այս բաժանմունքները երկու տարի անց փակվել էին դիմորդներ չլինելու պատճառով: Իշխանությունների տրամադրած տեղեկատվության համաձայն, Ազգային փոքրամասնությունների – կրոնական գործերի վարչության կողմից ջանքեր են գործադրվել եզդիախոսներին – քրդախոսներին շահագրգռել՝ տվյալ լեզուներով ուսուցչի մասնագիտություն ստանալու համար: Սակայն այդ ջանքերն առ այսօր հաջողությամբ չեն պսակվել:

110. Փորձագետների կոմիտեն հիշեցնում է, որ այս պարտավորությունն իրականացնելու համար իշխանությունները պարտավոր են «մտչելի դարձնել» կամ «ապահովել» այդ լեզուների կամ դրանցով տարվող ուսուցումը առնվազն այն աշակերտների համար, որոնք նման ցանկություն կարտահայտեն – որոնք քանակը կհամարվի բավարար (տե՛ս 1-ին գնահատման զեկույցի 67-րդ կետը):

111. Փորձագետների կոմիտեն եզրակացնում է, որ այս պարտավորությունները չեն կատարվել ասորերենի, քրդերենի – եզդիերենի վերաբերմամբ – մասամբ են կատարվել հունարենի վերաբերմամբ: Փորձագետների կոմիտեն խրախուսում է իշխանություններին շարունակել իրենց ջանքերը երաշխավորելու, որ փոքրամասնությունների լեզուների կամ դրանցով ուսուցումը կներառվի տեխնիկական – մասնագիտական կրթության մեջ:

Համալսարանական – բարձրագույն կրթություն

- « Ե. I. մտչելի դարձնել համալսարանական կամ բարձրագույն կրթությունը համապատասխան տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուներով, կամ*
- II. ստեղծել հնարավորություններ՝ ուսուցանելու այդ լեզուները որպես համալսարանում – այլ բարձրագույն կրթական հաստատություններում ուսուցանվող առարկաներ, կամ*

III. բարձրագույն կրթական հաստատությունների կապակցությամբ, եթե պետության ստանձնած դերի պատճառով I – II ենթակետերը չեն կարող կիրառվել, ապա աջակցել –/կամ թույլ տալ համալսարանի կամ բարձրագույն կրթական այլ ձևերի տրամադրումը տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուներով կամ հնարավորությունների տրամադրումը այս լեզուների ուսուցման համար՝ որպես համալսարանական կամ բարձրագույն կրթական հաստատությունների առարկաներ»:

112. Մոնիտորինգի առաջին փուլում Փորձագետների կոմիտեն համարել է, որ պարտավորությունները կատարվել են հունարենի, քրդերենի – ռուսերենի վերաբերմամբ, սակայն ասորերենի – եզդիերենի վերաբերմամբ կոմիտեն չի կարողացել եզրակացություն անել:

113. Իշխանությունների տրամադրած տեղեկատվության համաձայն ասորերենը – եզդիերենը Եր–անի Պետական համալսարանի ար–ելագիտության ֆակուլտետում դասավանդվում են որպես պարտադիր առարկաներ, եթե այդ լեզուների ուսուցանումը համապատասխանում է ուսանողի ընտրած մասնագիտությանը:

114. Իր առաջին զեկույցում Փորձագետների կոմիտեն տեղեկատվություն չունեի այն միջոցառումների մասին, որոնք Հայաստանի իշխանություններն իրականացնում էին համալսարանական մակարդակում ասորերենի ուսուցումը խրախուսելու համար: Երկրորդ զեկույցում իշխանությունները նշում են, որ պլաններ են մշակվել ասորագիտության տարբեր մասնագետներ պատրաստելու – համալսարանում դասական ասորերենի դասընթացներ կազմակերպելու համար (տե՛ս 106-րդ կետը): Այսօր ազգությամբ ասորի երեք ուսանող կա, որոնք ապագայում կկարողանան աշխատել որպես իրենց մայրենի լեզվի ուսուցիչներ: Սակայն չեն ներկայացվել այդ պլանների հստակ նկարագրությունները – ոչ էլ հնարավոր արդյունքները, ուստի Փորձագետների կոմիտեն ի վիճակի չէ որ–է եզրակացություն անելու այդ պարտավորության վերաբերյալ:

115. 2007թ. Կառավարությունն առաջարկել է եզդիական համայնքից երկու ուսանող ընդունել Եր–անի Պետական Համալսարանի ար–ելագիտության ֆակուլտետ՝ եզդիերեն լեզվի ուսուցիչներ պատրաստելու նպատակով: Սակայն երկու դիմորդներն էլ չեն կարողացել հանձնել ընդունելության քննությունները: Այսօր էլ շարունակում են ջանքեր գործադրվել հաջորդ տարի եզդիական համայնքից Եր–անի Պետական Համալսարանի ար–ելագիտության ֆակուլտետ արտոնյալ պայմաններով ընդունվելու համար թեկնածուներ նախապատրաստելու ուղղությամբ: Փորձագետների կոմիտեն խրախուսում է իշխանություններին շարունակել նման ջանքերը – ավելի շատ տեղեկատվություն տրամադրել բոլոր այն միջոցառումների մասին, որոնք ձեռնարկվում են եզդիերենով – եզդիների համար համալսարանում կամ այլ հաստատություններում բարձրագույն կրթություն ապահովելու համար:

116. Եզդիախոսների ներկայացուցիչների կարծիքների համաձայն^a համալսարանում կամ բարձրագույն կրթության այլ հաստատություններում ուսուցիչների պատրաստումը երաշխավորելու համար կպահանջվեն լրացուցիչ խթաններ:

117. Փորձագետների կոմիտեն համարում է, որ այս պարտավորությունը մասամբ կատարվել է ասորերենի վերաբերմամբ – գործնականում չի կատարվել եզդիերենի վերաբերմամբ: Փորձագետների կոմիտեն իշխանություններին խրախուսում է ավելացնել իրենց ջանքերը այս լեզուներով համալսարանական – այլ բարձրագույն կրթությունը մատչելի դարձնելու համար՝ մասնավորապես ուսուցիչների պատրաստման բնագավառում:

Չափահասների – շարունակական կրթություն

«գ. III. եթե պետական մարմինները չունենան անմիջական իրավասություն չափահասների կրթության ոլորտում, ապա աջակցել կամ խրախուսել նշված լեզուների առաջարկմանը՝ որպես շարունակական կրթության առարկաների»:

118. Մոնիտորինգի առաջին փուլում Փորձագետների կոմիտեն համարել է, որ այս պարտավորությունը կատարվել է հունարենի վերաբերմամբ, բայց չի կարողացել եզրակացություն անել Երրորդ մասով նախատեսված այլ լեզուների մասին – խրախուսել է իշխանություններին իրենց հաջորդ պարբերական զեկույցում տրամադրել համապատասխան տեղեկատվություն:

119. Առաջին պարբերական զեկույցում իշխանությունները նշել են, որ Արզնի գյուղում չափահասների համար կան կիրակնօրյա դասընթացներ: Սակայն իշխանությունները նշում են նաև, որ նման մակարդակում կրթության պահանջ չի եղել (տե՛ս 2-րդ պարբերական զեկույցի 112-րդ կետը): Հիմնվելով ստացված տեղեկատվության վրա^a Փորձագետների կոմիտեն համարում է, որ անհրաժեշտություն կա չափահասներին ասորերենով ուսուցանել գրականություն, – որ իշխանությունները պետք է խրախուսեն նման կրթության առաջարկը:

120. Իշխանությունները տեղեկացնում են, որ անհնարին է կազմակերպել քրդերենով – եզդիերենով չափահասների – շարունակական կրթություն՝ պահանջի բացակայության պատճառով (տե՛ս 2-րդ պարբերական զեկույցի 113-րդ կետը): Հարցը քննարկվել է Ազգային փոքրամասնությունների – կրոնական գործերի վարչությունում եզդիախոսների – քրդախոսների ներկայացուցիչների հետ՝ Փորձագետների կոմիտեի զեկույցը ստանալուն պես: Հիշյալ ներկայացուցիչները իսկապես համարել են հարցն անտեղի, քանի որ բոլոր եզդի – քուրդ չափահաս անձինք բավարար չափով տիրապետում են իրենց լեզվին: Ստացված տեղեկատվության հիման վրա Փորձագետների կոմիտեի համար պարզ է դարձել, որ ներկա պահին այդ լեզուներով չափահասների – շարունակական կրթության անհրաժեշտություն չկա: Սակայն, Փորձագետների կոմիտեի կարծիքով իշխանությունները պետք է հատուկ ուշադրություն դարձնեն այդ հարցի վրա –, եթե անհրաժեշտություն ծագի, խրախուսեն նման կրթության առաջարկը:

121. Ինչ վերաբերում է ռուսերենին՝ իշխանությունների տրամադրած տեղեկատվության համաձայն մի շարք ոչ-կառավարական կազմակերպություններ դասընթացներ են տրամադրում չափահասների համար (տե՛ս 2-րդ պարբերական զեկույցի 111-րդ կետը):

122. Փորձագետների կոմիտեն համարում է այս պարտավորությունը կատարված ռուսերենի վերաբերմամբ – չկատարված՝ ասորերենի վերաբերմամբ: Ինչ վերաբերում է քրդերենին – եզդիերենին՝ Փորձագետների կոմիտեն հասկանում է, որ ներկա պահին այդ լեզուներով չափահասների – շարունակական կրթության անհրաժեշտություն չկա:

Հոդված 9 - Դատական մարմիններ

« Կետ 1

Այն դատական տարածքների առկայամբ, որտեղ տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուներով խոսող բնակիչների թիվը համապատասխանում է ներքոհիշյալ միջոցառումներին, համաձայն այս լեզուներից յուրաքանչյուրի դերի – այն պայմանով, որ սույն կետով տրամադրված հնարավորությունների օգտագործումը դատավորի կողմից չի համարվում պատշաճ արդարադատության իրականացման խոչընդոտ, Կողմերը պարտավորվում են՝ »

123. Մոնիտորինգի առաջին փուլի ընթացքում Փորձագետների կոմիտեն Հայաստանի իշխանություններին խորհուրդ էր տվել բարելավել դատարանում տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուների գործածությունը ապահովող իրավական բազան:

Քրեական դատավարության մեջ

«ա. II. երաշխավորել մեղադրյալին, որ նա իրավունք կունենա գործածելու իր տարածաշրջանային կամ փոքրամասնության լեզուն

...

IV. ըստ պահանջի իրավական գործերի հետ կապված փաստաթղթեր տրամադրել տարածաշրջանային կամ փոքրամասնության լեզվով»:

124. Քրեական դատավարության օրենսգրքի 15-րդ հոդվածը սահմանում է.

- «1. Քրեական դատավարությունը տարվում է հայերեն: Քրեական դատավարության ընթացքում յուրաքանչյուր ոք, բացառությամբ քրեական վարույթն իրականացնող մարմնի, իրավունք ունի հանդես գալ այն լեզվով, որին տիրապետում է:
- 2. Քրեական վարույթն իրականացնող մարմնի որոշմամբ՝ քրեական դատավարության լեզվին չտիրապետող՝ քրեական դատավարությանը մասնակցող անձանց անհատույց հնարավորություն է տրվում թարգմանչի օգնությամբ իրականացնել սույն օրենսգրքով սահմանված իրենց բոլոր իրավունքները:
- 3. Քրեական դատավարության լեզվին չտիրապետող համապատասխան անձանց տրվում են սույն օրենսգրքով նախատեսված՝ հանձնման ենթակա փաստաթղթերի վավերացված պատճեններն այն լեզվով, որին նրանք տիրապետում են:
- 4. Այլ լեզվով փաստաթղթերը քրեական գործին կցվում են դրանց հայերեն թարգմանությունների հետ»:

125. Իշխանությունները Փորձագետների կոմիտեին տեղեկացրել են, որ Քրեական դատավարության օրենսգրքի 15.1 Հոդվածը հստակ սահմանում է, որ քրեական դատավարությանը մասնակցող յուրաքանչյուր ոք կարող է գործածել այն լեզուն, որին տիրապետում է, – քրեական վարույթն իրականացնող մարմնին իրավունք չունի պնդելու, որ եթե անձը տիրապետում է որոշակի լեզվի, նա պետք է դատավարության ընթացքում անպայման հանդես գա այդ լեզվով:

126. Իշխանությունները Փորձագետների կոմիտեին տեղեկացրել են նա–, որ Քրեական դատավարության օրենսգրքի 3.1 Հոդվածը հստակ սահմանում է, որ քրեական դատավարությունները պետք է տարվեն սույն օրենսգրքի դրույթների համաձայն, եթե միայն Հայաստանի Հանրապետության կողմից վավերացված միջազգային պայմանագրերով այլ բան նախատեսված չէ:

127. Փորձագետների կոմիտեն ոչ մի տեղեկատվություն չի ստացել այն մասին, թե գործող իրավական շրջանակներում գործնականում ինչպես կամ ինչ չափով է իրականացվում տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուների գործածությունը իրավական գործընթացում: «Ի տեղվույն» այցելության ընթացքում Փորձագետների կոմիտեն տեղեկացվել է, որ գործնականում տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուներով խոսողները չեն գործածում իրենց մայրենի լեզուն քրեական դատավարության ընթացքում, քանի որ ազգային փոքրամասնությունների բոլոր ներկայացուցիչները բավարար չափով տիրապետում են հայերենին: Սակայն թվում է, որ ռուսերենը նույնպես գործածվում է դատավարության ժամանակ:

128. Փորձագետների կոմիտեն ոչ մի տեղեկություն չունի իշխանությունների կողմից ձեռնարկված միջոցների մասին, որոնք դատարաններին – հանրությանը տեղեկատվություն կտրամադրեին այն մասին, որ տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուներով խոսողները կարող են դատարաններում հանդես գալ իրենց մայրենի լեզվով, անգամ եթե այդ անձը տիրապետում է հայերենին, – ոչ էլ որ–է նախաձեռնության մասին, որը կբարեփոխեր քրեական դատավարության օրենսգրքը՝ համապատասխանեցնելով այն Խարտիայի դրույթներին:

129. Փորձագետների կոմիտեի կարծիքով իրավիճակն այդ մասով մնում է չզոհացնող, քանի որ բավարար չափով պարզ չէ, թե կարո՞ղ է արդյոք մեղադրյալը իր տարածաշրջանային կամ փոքրամասնության լեզուն գործածել՝ եթե անգամ նա տիրապետում է հայերենին:

130. Ինչ վերաբերում է գրավոր – բանավոր թարգմանությանը՝ Փորձագետների կոմիտեն մոնիտորինգի առաջին փուլում համարել է, որ այդ պարտավորությունը չի կատարվել: Փորձագետների կոմիտեն հիշեցրել է, որ այդ պարտավորության կատարման համար պատճենները պետք է տրամադրվեն նա– այն անձանց, ովքեր գիտեն դատավարության լեզուն, բայց գերադասում են փաստաթղթեր ունենալ իրենց տարածաշրջանային կամ փոքրամասնության լեզվով (տե՛ս 86-88 կետերը):

131. Քրեական դատավարության օրենսգրքի 15.2 հոդվածը սահմանում է, որ «քրեական վարույթն իրականացնող մարմնի որոշմամբ՝ քրեական դատավարության լեզվին չտիրապետող՝

քրեական դատավարությանը մասնակցող անձանց անհատույց հնարավորություն է տրվում թարգմանչի օգնությամբ իրականացնելու սույն օրենսգրքով սահմանված իրենց բոլոր իրավունքները»:

132. Այնուհետև, Հայաստանի իշխանությունների տրամադրած տեղեկատվության համաձայն^a Քրեական դատավարության օրենսգրքի 3.1 հոդվածը հստակ սահմանում է, որ Խարտիայով ստանձնած պարտավորությունները գերակայություն ունեն տեղական օրենսդրության նկատմամբ – հետ–աբար՝ ազգային փոքրամասնությանը պատկանող անձին տրամադրվող փաստաթղթերը ըստ նրա պահանջի պետք է տրվեն նրան համապատասխան փոքրամասնության լեզվով հաստատված պատճենների տեսքով, եթե անգամ այդ անձը տիրապետում է հայերենին (տե՛ս 2-րդ պարբերական գեկույցի 125-րդ կետը):

133. Փորձագետների կոմիտեն համարում է, որ մոնիտորինգի առաջին փուլի ընթացքում նշված անորոշությունը գրավոր – բանավոր թարգմանության, ինչպես նաև – տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուներով տրամադրվող փաստաթղթերի վերաբերյալ՝ մինչ օրս էլ վերացված չէ:

134. Այդ իսկ պատճառով Փորձագետների կոմիտեն եկել է այն եզրակացության, որ այս պարտավորությունների կատարումը կրում է ձ–ական բնույթ, – պահանջվում են լրացուցիչ միջոցառումներ գործնականում դրանք իրականացնելու համար:

<p>Փորձագետների կոմիտեն խրախուսում է իշխանություններին արդյունավետ միջոցներ ձեռնարկել երաշխավորելու համար, որ Հոդված 9-ի 1(ա) կետով վերցրած պարտավորությունները գործնականում կիրականացվեն, ինչպես օրինակ՝ հանրությունը – դատարանները կտեղեկացվեն, որ տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուների գործածությունը դատարաններում այդ լեզուներով խոսողների իրավունքն է, իսկ դատավարության ժամանակ տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուներով փաստաթղթերի տրամադրումը՝ կդառնա քրեական վարույթն իրականացնող մարմնի պարտականությունը:</p>
--

Քաղաքացիական դատավարության մեջ

« Բ. 11. թույլատրելի, որ դատարանի առաջ կանգնելու դեպքում կողմը խոսի տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզվով՝ առանց դրա համար լրացուցիչ ծախսեր կրելու:»:

135. Քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 7-րդ Հոդվածը նախատեսում է, որ «այն անձինք, ովքեր չեն տիրապետում հայերենին, դատական գործընթացին մասնակցելու ընթացքում իրավունք ունեն ծանոթանալու գործի հետ կապված նյութերին – դատարանում խոսել այլ լեզվով՝ օգտվելով թարգմանչի անվճար ծառայությունից»:

136. Առաջին գնահատման գեկույցում Փորձագետների կոմիտեն ի վիճակի չի եղել եզրակացության հանգելու, արդյոք հայերեն իմացող կողմը օրինական իրավունք ունի՞ իր ցանկությամբ գործածելու տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուն: Փորձագետների կոմիտեն նաև – խրախուսում է իշխանություններին տեղեկատվություն տրամադրել այս իրավունքի մասին դատարաններին ու հանրությանը տեղյակ պահելու միջոցառումների – այս պարտավորությունը իրագործելու որ–է այլ միջոցառումների մասին (տե՛ս 89-ը – 93-րդ կետերը):

137. Իշխանությունների տրամադրած տեղեկատվության համաձայն Քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 1.2 հոդվածը ապահովում է, որպեսզի որ–է միջազգային պայմանագրի դրույթները, որին միացել է նաև – Հայաստանը, գերակայություն ունենան տեղական օրենսդրության նկատմամբ, եթե պայմանագիրը պարունակում է դրույթներ, որոնք ներառված չեն Հայաստանի Քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքում:

138. Փորձագետների կոմիտեն հղում է կատարում քրեական դատավարության վերաբերյալ հոդված 9-ի 1ա ii կետում վերև արված իր դիտարկումներին – նշում, որ իրավիճակը զոհացուցիչ է նա– քաղաքացիական դատավարության ընթացքում տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուների գործածության իմաստով:

139. Փորձագետների կոմիտեն ոչ մի տեղեկատվություն չունի իշխանությունների կողմից ձեռնարկված որ–է միջոցառումների մասին, որոնք դատարաններին – հանրությանը տեղյակ կպահեին տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզվով խոսողի՝ իր մայրենի լեզուն դատարանում գործածելու հնարավորության մասին, ինչպես – քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի բարեփոխման որ–է նախաձեռնությունների մասին⁹ Խարտիայում առկա դրույթների հետ այն համապատասխանեցնելու իմաստով:

140. Փորձագետների կոմիտեն համարում է, որ այս պարտավորությունը չի կատարվել:

Փորձագետների կոմիտեն խրախուսում է իշխանություններին տեղեկացնել հանրությանը – դատարաններին քաղաքացիական դատավարության ժամանակ դատարաններում տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուները գործածելու իրավունքի մասին – անհրաժեշտ միջոցներ ձեռնարկել հստակեցնելու համար իրավիճակը նա– տեղական օրենսդրության մեջ:

Վարչական դատավարության մեջ

«գ. դատարաններում վարչական գործերի վերաբերյալ դատական գործերում՝

II. թույլատրել, որ դատարանի առաջ կանգնելու դեպքում կողմը խոսի տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզվով՝ առանց դրա համար լրացուցիչ ծախսեր կրելու, –/կամ

III. թույլատրել, որ փաստաթղթերը – վկայությունները տրամադրվեն տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզվով, անհրաժեշտության դեպքում՝ թարգմանիչների – թարգմանությունների օգնությամբ»:

141. Փորձագետների կոմիտեն մոնիտորինգի նախորդ փուլի ընթացքում ոչ մի եզրահանգման չէր եկել, քանի որ չունեի տեղեկատվություն Վարչարարության հիմունքների – վարչական վարույթի մասին օրենքի նախագծի վերաբերյալ, որն այդ ժամանակ նոր էր միայն ընդունվել (տե՛ս 94-95 կետերը):

142. Փորձագետների կոմիտեն տեղյակ է այս պարտավորության վերաբերյալ երկրորդ պարբերական զեկույցի հայերեն բնագիր տարբերակի – անգլերեն պաշտոնական տարբերակի միջ– եղած անհամապատասխանության մասին: Սրանից ելնելով⁹ Փորձագետների կոմիտեն որոշել է ոչ մի եզրահանգում չանել այս պարտավորության վերաբերյալ, մինչ– հարցը պարզվի:

«դ. քայլեր ձեռնարկել՝ երաշխավորելու, որ վերոհիշյալ «բ» – «գ» կետերի I – III

ենթակետերի կիրառումը – անհրաժեշտության դեպքում թարգմանությունների ու թարգմանիչների օգնությանը դիմելը չի ներառի հավելյալ ծախսեր շահագրգիռ անձանց համար»:

143. Փորձագետների կոմիտեն վկայակոչում է վերը 141-142 կետերում արված իր մեկնաբանությունները – հետաձգում այս պարտավորության համար եզրահանգում կատարելը՝ մինչ– 9-րդ հոդվածի 1գ կետի հետ կապված հարցի պարզաբանումը:

« Կետ 3

Կողմերը պարտավորվում են տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուներով մատչելի դարձնել ազգային օրենքով սահմանված ամենակար–որ տեքստերը. հատկապես այն տեքստերը, որոնք վերաբերում են այս լեզուներով խոսողներին (եթե դրանք այլ կերպ չեն տրամադրվում)»:

144. Առաջին գնահատման զեկույցում Փորձագետների կոմիտեն համարել է, որ պարտավորությունը չի կատարվել ասորերենի, հունարենի, քրդերենի – եզդիերենի վերաբերմամբ – մասամբ է կատարվել ռուսերենի վերաբերմամբ (տե՛ս 97-րդ կետը):

145. Հայաստանի իշխանությունների տրամադրած տեղեկատվության համաձայն օրենսդրության շուրջ 200 հատված թարգմանվել է ռուսերեն, գետեղվել Ազգային ժողովի վեբ կայքում, – դրանց թիվը աստիճանաբար աճում է: Ռուսերեն են թարգմանվել Հայաստանի Սահմանադրությունը, Քաղաքացիական – Քրեական դատավարության օրենսգրքերը, Քրեական, Աշխատանքային, Ընտանեկան, Հարկային – Հողային օրենսգրքերը ու էլի ուրիշ կար–որ օրենքներ – կարգավորող ակտեր (տե՛ս 2-րդ պարբերական զեկույցի 130-րդ կետը):

146. Իշխանությունները նշում են, որ ազգային փոքրամասնությունների շատ անդամներ շատ ավելի լավ տիրապետում են հայերենին կամ ռուսերենին, քան իրենց մայրենի լեզվին: Բացի այդ, իշխանություններն ընդգծում են ճշգրիտ տեղիքների բացակայության փաստը, որը դժվարացնում է որոշ լեզուներով օրենսդրության թարգմանության գործը: Վերջապես, իշխանությունները շեշտում են, որ՝ «անկասկած շատ օգտակար կլիներ ունենալ ազգային փոքրամասնությունների լեզուներով ողջ օրենսդրության թարգմանությունները, բայց ներկա պահին Հայաստանի Հանրապետությունում ֆինանսական ռեսուրսների սղությունը թույլ չի տալիս դա անել»:

147. Փորձագետների կոմիտեն գիտակցում է, որ Հայաստանի տնտեսական վիճակը կարող է դժվարացնել սույն պարտավորությունների իրականացումը: Կոմիտեն տեղյակ է, որ փորձ է արվել Հայաստանի Սահմանադրությունը թարգմանել եզդիերեն, որը, սակայն, բացահայտել է վերը նշված մի շարք դժվարությունների փաստը: Փորձագետների կոմիտեն իշխանություններին խրախուսում է սկսել մի գործընթաց, որը նպատակ կունենա ազգային օրենքով սահմանված ամենակար–որ տեքստերը մատչելի դարձնել Երրորդ մասում նշված լեզուներով –ս՝ ի հավելումն ռուսերենի:

148. Փորձագետների կոմիտեն համարում է, որ այս պարտավորությունը կատարվել է ռուսերենի – չի կատարվել Երրորդ մասում ներկայացված այլ լեզուների վերաբերմամբ:

Հոդված 10. – Վարչական մարմիններ – հասարակական ծառայություններ

Պետական մարմիններ

« Կետ 1.

Պետության վարչական տարածքների ներսում, որտեղ տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուներով խոսող բնակչության քանակը արդարացնում է ներքոհիշյալ միջոցները – համաձայն յուրաքանչյուր լեզվի վիճակի, Կողմերը հնարավորության սահմաններում պարտավորվում են.

ա. ...

IV. երաշխավորել, որ տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուներով խոսողները կկարողանան գրավոր կամ բանավոր հայտեր ներկայացնել այդ լեզուներով,

V. երաշխավորել, որ տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուներով խոսողները իրավասու կլինեն փաստաթղթեր ներկայացնել այդ լեզուներով»:

149. Փորձագետների կոմիտեն իր առաջին գնահատման զեկույցում համարել է, որ այս պարտավորությունները կատարվել են ռուսերենի, քրդերենի – եզդիերենի վերաբերմամբ, մասամբ կատարվել ասորերենի – ձ–ականորեն կատարվել հունարենի վերաբերմամբ (տե՛ս 99-105 կետերը):

150. Իրավական դաշտը բնակիչներին թույլատրում է գործածել տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուները բանավոր կամ գրավոր կերպով՝ վարչական մարմինների հետ շփվելիս⁶: Սակայն այդ հնարավորությունը հազվադեպ է իրականացվում կյանքում:

⁶ Տե՛ս նա– Հայաստանի վերաբերյալ Ազգային փոքրամասնությունների պաշտպանության շրջանակային Կոնվենցիայի Խորհրդատու կոմիտեի 2-րդ եզրակացության 77-82 կետերը՝ ընդունված 2006թ. մայիսի 12-ին, ACFC / OP / (2006)005):

151. Փորձագետների կոմիտեն հիշեցնում է, որ ընտրելով այս պարտավորությունը^a իշխանությունները հանձն են առել ձեռնարկել արդյունավետ միջոցներ^a երաշխավորելու համար, որ դրանից բխող օրինական իրավունքները կկենսագործվեն պրակտիկայում: Ուստի Փորձագետների կոմիտեն իշխանություններին խրախուսում է մշակել այնպիսի համակարգված քաղաքականություն, որը հնարավորություն կտա կյանքի կոչելու Խարտիայի 10-րդ հոդվածում ներառված պարտավորությունները:

152. Ինչ վերաբերում է ասորերենին՝ ասորախոսների ներկայացուցիչները տեղեկացրել են Փորձագետների կոմիտեին, որ նրանք որոշ չափով գործածում են ասորերենը տեղական պետական մարմինների հետ բանավոր հաղորդակցվելիս, բայց ոչ գրավոր:

153. Հունարենի վերաբերյալ Փորձագետների կոմիտեն տեղեկացվել է, որ հունարենի իմացությունը հույն բնակչության շրջանում զգալիորեն զանազանվում է, – որ հունարենը գործնականում չի գործածվում տեղական պետական մարմինների հետ հաղորդակցվելիս: Փորձագետների կոմիտեն նա– հղում է կատարում վերը բերված իր մեկնաբանություններին (տե՛ս 24-րդ կետը):

154. Քրդերենի վերաբերյալ Փորձագետների կոմիտեն տեղեկացվել է, որ բանավոր – որոշ չափով գրավոր լեզուն գործածվում է տեղական պետական մարմինների հետ հաղորդակցվելիս:

155. Ինչ վերաբերում է եզդիերենին՝ Փորձագետների կոմիտեն տեղեկացվել է, որ այն դեպքից– դեպք բանավոր կամ գրավոր գործածվում է տեղական պետական մարմինների հետ հաղորդակցվելիս:

156. Փորձագետների կոմիտեն համարում է, որ պարտավորությունը շարունակվում է իրականացվել ռուսերենի, քրդերենի – եզդիերենի վերաբերմամբ, մասամբ կատարվում է ասորերենի – ձ–ականորեն կատարվում է հունարենի վերաբերմամբ:

«բ. լայնորեն կիրառվող վարչական տեքստերը – ձ–երը մատչելի դարձնել տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուներով խոսող բնակչության համար կամ ներկայացնել դրանք երկլեզու տարբերակներով»:

157. Մոնիտորինգի նախորդ փուլում Փորձագետների կոմիտեն խրախուսել է իշխանություններին երաշխավորել լայնորեն կիրառվող վարչական տեքստերի – ձ–երի թարգմանությունը տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուներով (տե՛ս 104-րդ կետը):

158. Երկրորդ պարբերական զեկույցում Փորձագետների կոմիտեն հաստատել է, որ վարչական փաստաթղթերը, ինչպես նա– օրենքով սահմանված ամենակար–որ տեքստերը չեն թարգմանվել տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուներով մի շարք պատճառներով՝ ներառյալ տնտեսական դրդապատճառները⁷:

159. «Ի տեղվույն» այցելության ընթացքում Փորձագետների կոմիտեն հանդիպել է Ֆիոլետովո գյուղի ռուսախոսների հետ: Նրանք Փորձագետների կոմիտեին տեղեկացրել են, որ ձ–երի – փաստաթղթերի մեծամասնությունը ռուսերենով մատչելի է: Փորձագետների կոմիտեն իշխանություններին առաջարկում է հստակեցնել, թե արդյոք Հայաստանի Հանրապետության այլ մասերում վարչական ձ–երը նո՞ւյնպես մատչելի են ռուսերենով:

⁷ Տե՛ս նա– Հայաստանի վերաբերյալ Ազգային փոքրամասնությունների պաշտպանության շրջանակային Կոնվենցիայի Խորհրդատու կոմիտեի 2-րդ եզրակացության 190-րդ կետը՝ ընդունված 2006թ. մայիսի 12-ին, ACFC / OP/ (2006)005):

160. Հիմնվելով ստացված տեղեկատվության վրա^ա Փորձագետների կոմիտեն համարում է, որ այս պարտավորությունը կատարվել է ռուսերենի – չի կատարվել Երրորդ մասում ներառված մյուս լեզուների վերաբերմամբ:

«Կետ 2.

Տեղական – մարզային մարմինների առնչությամբ, որոնց տարածքում բնակվող՝ տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուներով խոսող բնակչության քանակը արդարացնում է ներքոհիշյալ միջոցները, Կողմերը պարտավորվում են թույլատրել –/կամ խրախուսել:

բ. տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուներով խոսողներին հնարավորություն տալ գրավոր կամ բանավոր կերպով հայտ ներկայացնել այդ լեզուներով»:

161. Փորձագետների կոմիտեն իր առաջին գնահատման զեկույցում համարել է, որ այս պարտավորությունը կատարվել է ռուսերենի, քրդերենի – եզդիերենի վերաբերմամբ, մասամբ կատարվել է ասորերենի – ձ–ականորեն կատարվել հունարենի վերաբերմամբ (տե՛ս 110-րդ կետը):

162. Փորձագետների կոմիտեն նշում է, որ առաջին զեկույցում նկարագրված իրավիճակը չի փոխվել:

163. Փորձագետների կոմիտեն համարում է, որ պարտավորությունը շարունակում է մասամբ կատարված լինել ասորերենի – ձ–ականորեն կատարվել հունարենի վերաբերմամբ: Հունարենի վերաբերյալ՝ Փորձագետների կոմիտեն հղում է անում նա– վերը բերված իր մեկնաբանություններին (տե՛ս 24-րդ կետը):

164. Փորձագետների կոմիտեն իշխանություններին խրախուսում է մշակել այնպիսի համակարգված քաղաքականություն, որը կերաշխավորի տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուների գործածումը ինչպես բանավոր, այնպես էլ գրավոր ձ–ով՝ տեղական – մարզային մարմինների հետ հաղորդակցվելիս:

«գ. տեղական իշխանությունների կողմից տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուների գործածումը իրենց ժողովներում, սակայն առանց բացառելու պետության պաշտոնական լեզվի (լեզուների) գործածումը»:

165. Սույն պարտավորությունը համարվել է կատարված ասորերենի, քրդերենի, ռուսերենի – եզդիերենի վերաբերմամբ (տե՛ս 111-րդ – 112-րդ կետերը):

166. Փորձագետների կոմիտեն տեղեկատվություն չի ստացել տեղական ժողովներում հունարենի գործածության վերաբերյալ, քանի որ տեղական ժողովների – ոչ մի անդամ հունարենին չի տիրապետում: Այդ առնչությամբ Փորձագետների կոմիտեն նույնպես հղում է անում վերը բերված իր մեկնաբանություններին (տե՛ս 24-րդ կետը):

167. Փորձագետների կոմիտեն համարում է, որ այս պարտավորությունը հունարենի վերաբերմամբ կատարվել է ձ–ականորեն:

« Կետ 4.

Կողմերի կողմից ընդունված 1-ին, 2-րդ – 3-րդ կետերի դրույթներն ուժի մեջ մտնելու համար նրանք պարտավորվում են ձեռնարկել հետ–յալ միջոցներից մեկը կամ մի քանիսը.

*...
գ. Հնարավորության սահմաններում բավարարել տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզվին տիրապետող անձանց աշխատանքի ընդունելու խնդրանքը, որը կնպաստի պետական ծառայության նշանակելու այնպիսի աշխատակիցների, որոնք տիրապետում են տվյալ տարածքում գործածվող լեզվին»:*

168. Առաջին գնահատման զեկույցում Փորձագետների կոմիտեն տեղեկատվության բացակայության պատճառով ի վիճակի չի եղել եզրակացություն անել սույն պարտավորության կատարման վերաբերյալ (տե՛ս 117-րդ կետը):

169. Իշխանությունների տրամադրած տեղեկատվության համաձայն նրանք այժմ նկատի են առնում համապատասխան տարածքներում ծառայություններ տրամադրող պաշտոնյաների^ա տարբեր լեզուների տիրապետելու հանգամանքը (տե՛ս 2-րդ պարբերական զեկույցի 140-րդ կետը):

170. Հայաստանի Հանրապետությունում պաշտոնատար անձինք – պետական ծառայողները համարժեքորեն տիրապետում են ռուսերենին: Ինչ վերաբերում է ասորերենին, քրդերենին – եզդիերենին, ապա որոշ պետական ծառայողներ տիրապետում են այն լեզվին, որը գործածվում է համապատասխան տարածքում (տե՛ս 2-րդ պարբերական զեկույցի 140-րդ կետը):

171. Փորձագետների կոմիտեի կարծիքով անհրաժեշտ է համակարգված քաղաքականություն վարել^ա խթանելու համար այնպիսի պետական ծառայողների նշանակումը աշխատանքի, որոնք տիրապետում են համապատասխան տարածքում գործածվող^ա տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզվին:

172. Փորձագետների կոմիտեն այսպիսով եզրակացնում է, որ սույն պարտավորությունը կատարվել է ռուսերենի վերաբերմամբ – մասամբ կատարվել ասորերենի, քրդերենի – եզդիերենի վերաբերմամբ: Փորձագետների կոմիտեն խրախուսում է իշխանություններին համակարգված քաղաքականություն մշակել պետական ծառայողների նշանակման ժամանակ այնպիսի պայմաններ ստեղծելու համար, որպեսզի նրանք տիրապետեն տվյալ տարածքում գործածվող տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզվին, որով այնտեղ ավանդաբար խոսել են:

Հոդված 11 – Լրատվամիջոցներ

« Կետ 1

Տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուները գործածողների համար այն տարածքում, որտեղ տվյալ լեզուները գործածվում են, յուրաքանչյուր լեզվի դիրքին համաձայն – այնքանով, որքանով պետական մարմինները ուղղակիորեն կամ անուղղակիորեն իրավասու են, լիազորություն ունեն կամ որ – է դեր են խաղում այս ոլորտում, – հարգելով լրատվամիջոցների անկախության – ինքնավարության սկզբունքը, Կողմերը պարտավորվում են՝

ա. այնքանով, որքանով ռադիոն – հեռուստատեսությունը կատարում են հասարակական ծառայության առաքելություն՝

*...
III. ապահովել համապատասխան որոշումներ, որպեսզի հեռարձակողները առաջարկեն ծրագրեր տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուներով.*

*բ. ...
II. աջակցել –/կամ հեշտացնել ռադիոծրագրերի հեռարձակումը տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուներով.*

*գ. ...
II. աջակցել –/կամ հեշտացնել կանոնավոր հեռուստածրագրերի հեռարձակումը տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուներով»*

173. Սոնիտորինգի առաջին փուլի ընթացքում Փորձագետների կոմիտեն դիմել էր իշխանություններին^ա հստակեցնելու Ռադիոյի – հեռուստատեսության մասին օրենքով սահմանված^ա տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուներով հեռարձակման տ–ողության սահմանափակումների իրավական – գործնական հետ–անքները: Այն նա – խրախուսել է իշխանություններին^ա մշակելու նախագծեր, որոնք կհեշտացնեն ասորերեն, հուևարեն, քրդերեն – եզդիերեն ռադիո – հեռուստածրագրերի հեռարձակումը:

174. Երկրորդ պարբերական զեկույցում իշխանությունները տեղեկացրել են 2007թ. ընդունված Ռադիոյի – հեռուստատեսության մասին օրենքում փոփոխություններ կատարելու մասին, որոնցով տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուներով հեռարձակվող հաղորդումների տ–ողության սահմանափակումները հանվել են: Այս օրենքի փոփոխություններն ուժի մեջ են մտել

2008թ. հոկտեմբերին: Փորձագետների կոմիտեն ողջունում է այս խիստ դրական իրավական զարգացումները:

175. Ինչ վերաբերում է ասորերենին, ապա սկսած 2006թ. հանրային ռադիոյով կանոնավոր կերպով հեռարձակել են ռադիոծրագրեր՝ երեք տարի տ–ած ընդմիջումից հետո: Իշխանությունները տեղեկացրել են 2008թ. ընթացքում ասորերեն ռադիոծրագրերի եթերաժամերն ավելացնելու իրենց պլանների մասին: Փորձագետների կոմիտեն դիմել է իշխանություններին^ա առաջիկա պարբերական զեկույցում տեղեկատվություն տրամադրել այս ավելացումների մասին: Ասորերեն հեռարձակվող հեռուստածրագրեր չկան:

176. Փորձագետների կոմիտեն տեղեկացված չէ հունարեն հեռարձակվող որ–է ծրագրի վերաբերյալ:

177. Զրդերենի առնչությամբ ոչ մի փոփոխություն չի գրանցվել. կանոնավորապես հեռարձակվում են ծրագրեր հանրային ռադիոյով, բայց քրդերեն հեռուստածրագրեր չկան:

178. Եզդիերենի առնչությամբ ոչ մի փոփոխություն չի գրանցվել, կանոնավորապես հեռարձակվում են ծրագրեր հանրային ռադիոյով, բայց եզդիերեն հեռուստածրագրեր չկան:

179. Փորձագետների կոմիտեն համարում է, որ այս պարտավորությունը մասամբ կատարվել է ասորերենի, քրդերենի – եզդիերենի վերաբերմամբ – չի կատարվել հունարենի վերաբերմամբ:

Փորձագետների կոմիտեն խրախուսում է իշխանություններին մշակելու նախագծեր, որոնք կհեշտացնեն ասորերեն, հունարեն, քրդերեն – եզդիերեն հեռուստածրագրերի հեռարձակումը:

«Ե. Ի. աջակցել –/կամ հեշտացնել ամենաքիչը մեկ թերթի ստեղծումը –/կամ պահպանումը տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուներով»:

180. Առաջին գնահատման զեկույցում Փորձագետների կոմիտեն համարել է, որ այս պարտավորությունը չի կատարվել ասորերենի – հունարենի վերաբերմամբ – ի վիճակի չի եղել եզրակացություն անելու եզդիերենի – քրդերենի վերաբերյալ (տե՛ս 132-133-րդ կետը):

181. Իշխանությունների տրամադրած տեղեկատվության համաձայն գոյություն ունի ազգային փոքրամասնությունների մամուլի տարեկան ֆինանսավորում: Սակայն ազգային փոքրամասնությունների մեծ մասը, որը իրենց սեփական մամուլն է հրատարակում, նախընտրում է դա անել հայերեն կամ ռուսերեն լեզուներով՝ հատկապես եզդի – հույն փոքրամասնությունները: Մշակույթի նախարարությանը խորհուրդ է տրվել այնպես խստացնել ֆինանսական օգնության պայմանները, որպեսզի նրանց մամուլը ներառի համապատասխան լեզուներով առկա մի քանի էջ (տե՛ս 2-րդ պարբերական զեկույցի 148-րդ կետը): Իշխանությունները Փորձագետների կոմիտեին տեղեկացրել են, որ տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուներով հրատարակումներին ցուցաբերվող օգնությունը կավելանա:

182. Ասորերենի առնչությամբ Հայաստանի իշխանությունները տեղեկացրել են, որ ասորի փոքրամասնության անդամները իրագեկված են, որ իրենց մայրենի լեզվով պարբերականներ հրատարակելու դեպքում դրա համար ֆինանսական հատկացումներ կարվեն, բայց մինչ օրս նրանց կողմից նման նախաձեռնություն չի ցուցաբերվել (տե՛ս 2-րդ պարբերական զեկույցի 147-րդ կետը): «Ի տեղվույն» այցելության ընթացքում Փորձագետների կոմիտեն ասորախոսների ներկայացուցիչների կողմից տեղեկացվել է, որ Եր–անում գործող Ասորիների միությունը պատրաստվում է վեբ կայք բացել, որտեղ ասորերենով հոդվածներ – լուրեր կտեղակայվեն: Ասորախոսների ներկայացուցիչները Փորձագետների կոմիտեին ասել են նա–, որ չկան տպագիր ասորերեն լրատվամիջոցներ, որովհետ– իրենք չունեն բավարար ֆինանսական միջոցներ, –

իրենց համար դժվար է նման միջոցներ ձեռք բերելը, քանի որ իրենք պետք է թերթ հրատարակեն նախքան դրամական հատկացումներ ստանալու պահը:

183. Փորձագետների կոմիտեն տեղյակ է, որ հույն փոքրամասնության տպագիր մամուլը, մասնավորապես «Բյուզանդական ժառանգություն» թերթը, հրատարակվում է ռուսերեն: Հունարեն տպագիր մամուլ Հայաստանի Հանրապետությունում չկա, թե՛ Փորձագետների կոմիտեն տեղյակ է, որ հողվածների համառոտ բովանդակությունը տրվում է նա՝ հունարենով: «Ի տեղվույն» այցելության ընթացքում Փորձագետների կոմիտեն տեղեկացվել է մշակութային ուղղվածություն ունեցող այդ թերթի որոշ մասեր հունարեն թարգմանելու պլանների մասին, բայց միջոցների պակասը խոչընդոտում է այդ պլանների իրականացմանը:

184. Քրդական «Միջագետք» թերթը 1999թ. սկսած լույս էր տեսնում երկու շաբաթը մեկ անգամ պարբերականությամբ: Նրա 14 էջերը գրված են հայերեն, վերջին երկու էջը՝ քրդերեն: Հայաստանի իշխանությունների տեղեկատվության համաձայն, այս թերթը օգնում է մարդկանց քրդերեն սովորել – տարածում է քրդական ազգային մշակույթը: «Ի տեղվույն» այցելության ընթացքում Փորձագետների կոմիտեն տեղեկացվել էր, որ թերթի հրատարակման պարբերականությունը պակասել էր՝ լույս տեսնելով ամիսը մեկ անգամ: Մյուս երկու քրդերեն պարբերականները՝ «Ռիա թագա»-ն – «Չագրոս»-ը, լույս են տեսնում կանոնավոր կերպով: Փորձագետների կոմիտեն իշխանություններին առաջարկում է հստակեցնել, թե այս երկու պարբերականներում կգործածվի՞ արդյոք քրդերենը – ինչ չափով:

185. Եզդիերենի առկայությամբ՝ Փորձագետների կոմիտեն նախապես տեղյակ էր պահվել երկու եզդիերեն թերթերի՝ «Լալշ»-ի – «Եզդիխանա»-ի մասին, որոնք երկուսն էլ լույս են տեսնում Հայաստանում: «Ի տեղվույն» այցելության ընթացքում եզդիախոսների ներկայացուցիչները Փորձագետների կոմիտեին տեղյակ են պահել, որ երկլեզու մի թերթ լույս է տեսնում ամիսը երեք անգամ՝ կառավարության աջակցությամբ:

186. Փորձագետների կոմիտեն հիշեցնում է, որ «թերթ» սահմանումը ենթադրում է առնվազն շաբաթը մեկ անգամ լույս տեսնող պարբերական: Այդ իսկ պատճառով կոմիտեն համարում է, որ այս պարտավորությունը չի կատարվել ասորերենի, հունարենի, քրդերենի – եզդիերենի վերաբերմամբ: Փորձագետների կոմիտեն խրախուսում է իշխանություններին ավելի շատ տեղեկատվություն տրամադրել տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուների նկատմամբ մշակվող ֆինանսական նախագծերի մասին, ներառելով այդ լեզուներով լույս տեսնող թերթերին ակտիվ միջոցներով աջակցելու հարցը – ավելի ճշգրիտ տեղեկատվություն տրամադրել այն մասին, թե գոյություն ունեցող պարբերականներում որքան է տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուների ներկայության աստիճանը:

«Կետ 3.

Կողմերը պարտավորվում են երաշխավորել, որ տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուները գործածողների շահերը ներկայացված են կամ հաշվի են առնվում օրենքի համաձայն ստեղծված մարմինների կողմից, որոնք պատասխանատվություն են կրում լրատվամիջոցների ազատության – բազմակարծության երաշխավորման համար»:

187. Մոնիտորինգի առաջին փուլի ընթացքում Փորձագետների կոմիտեն հնարավորություն չի ունեցել եզրակացություն անելու այս պարտավորության վերաբերյալ՝ համապատասխան բավարար տեղեկատվություն չունենալու պատճառով (տե՛ս 137-րդ կետը):

188. Մոնիտորինգի երկրորդ փուլի ընթացքում ստացված տեղեկատվությունը նույնպես Փորձագետների կոմիտեին հնարավորություն չի ընձեռել գնահատելու, թե իշխանությունների կողմից ինչ միջոցներ են ձեռնարկվել երաշխավորելու, որ տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուները գործածողների շահերը կներկայացվեն կամ հաշվի կառնվեն լրատվամիջոցների ազատության – բազմակարծության երաշխավորման համար պատասխանատու մարմինների կողմից:

189. Փորձագետների կոմիտեն տեղեկացվել է Ազգային ժողովի կողմից 2007թ. փետրվարին ընդունված «Կարգավորումներ Հեռուստատեսության – ռադիոյի ազգային հանձնաժողովում» փաստաթղթում վերջերս տեղ գտած փոփոխությունների մասին: Հեռուստատեսության – ռադիոյի ազգային հանձնաժողովը վերասահմանվել է որպես՝ «անկախ կարգավորող մարմին, որը երաշխավորում է հեռարձակող լրատվամիջոցների ազատությունը, անկախությունը – բազմազանությունը»: Փոփոխությունների համաձայն Հանձնաժողովը կազմված է ութ անդամներից, որոնց մի կեսին նշանակում է Ազգային ժողովը, մյուս կեսին՝ Նախագահը: Սակայն, ինչպես նշել է Մարդու իրավունքների գծով Եվրոպայի խորհրդի հանձնակատար Թոմաս Համարբերգը, չկան դրույթներ, որոնք սահմանելին, որ այդ անդամները պետք է արտացոլեն Հայաստանի սոցիալական – քաղաքական կյանքում առկա բազմազանությունը, կամ որ նշանակման գործընթացը պետք է լինի բաց – թափանցիկ⁸:

190. Փորձագետների կոմիտեն համարում է, որ այս պարտավորությունը չի կատարվել, – Հայաստանի իշխանություններին առաջարկում է իրենց հաջորդ պարբերական զեկույցում անդրադառնալ այս պարտավորությանը:

Փորձագետների կոմիտեն խրախուսում է իշխանություններին երաշխավորելու, որ Հեռուստատեսության – ռադիոյի ազգային հանձնաժողովի կողմից հաշվի են առնվում տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուները գործածողների շահերը:

Հոդված 12 – Մշակութային գործունեություն – հնարավորություններ

«Կետ 1

Այն տարածքում, որտեղ գործածվում են նման լեզուները – այնքանով, որքանով պետական մարմինները իրավասու են, լիազորություն ունեն կամ որ–է դեր են խաղում այդ բնագավառում, հատկապես գրադարանների, տեսադարանների, մշակութային կենտրոնների, թանգարանների, արխիվների, ակադեմիաների, թատրոնների – կինոթատրոնների, ինչպես նա– գրական աշխատանքի ու կինոնկարների արտադրության, մայրենի լեզվով արտահայտման ձ–երի, փառատոների – մշակութային արտադրանքների վերաբերյալ, ներառյալ inter alia (ի թիվս այլոց) նա– նոր տեխնոլոգիաների կիրառումը, Կողմերը պարտավորվում են՝
ա. խրախուսել արտահայտման ձ–երը – նախաձեռնությունները, որոնք բնորոշ են տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուներին, ինչպես նա– մշակել տարբեր միջոցներ՝ այդ լեզուներով արտադրվող աշխատանքները մատչելի դարձնելու համար»:

191. Սույն պարտավորությունը համարվել է կատարված առաջին գնահատման զեկույցում, չնայած որ Փորձագետների կոմիտեն տեղեկատվություն էր խնդրել կոորդինացիոն խորհրդի միջոցով իշխանությունների տրամադրած հատկացումների – ֆոնդերի չափի մասին (տե՛ս 138-140-րդ կետերը):

192. Փորձագետների կոմիտեն վկայակոչում է մոնիտորինգ ացկացրած այլ կառույցների, մասնավորապես՝ Ազգային փոքրամասնությունների պաշտպանության շրջանակային կոնվենցիայի խորհրդատու կոմիտեի – Ռասիզմի – անհանդուրժողականության դեմ Եվրոպական հանձնաժողովի տված գնահատականները: Երկուսն էլ խորհուրդ են տվել, որ Հայաստանի իշխանությունների կողմից տրամադրվող աջակցությունը հատկացվի տարբեր խմբերի ունեցած կարիքներին համապատասխան չափով⁹:

193. Հայաստանի իշխանությունները նշում են, որ իրենք պլանավորել են վերանայել – ավելացնել 2008թ. ընթացքում հատկացվող ֆինանսական օգնության չափը (տե՛ս 2-րդ պարբերական զեկույցի 152-րդ կետը): Սակայն, Փորձագետների կոմիտեն «ի տեղվույն» այցելության ընթացքում

⁸ Տե՛ս Մարդու իրավունքների գծով հանձնակատարի զեկույցի 131-136 կետերը՝ 2007թ. հոկտեմբերի 7-11-ը Հայաստան կատարած իր այցելության վերաբերյալ, Comm DH (2008) 4:

⁹ Տե՛ս նա– Ռասիզմի – անհանդուրժողականության դեմ Եվրոպական հանձնաժողովի Հայաստանի վերաբերող 2-րդ զեկույցի 82-րդ – 85-րդ կետերը (CRI (2007)1) – Հայաստանի վերաբերյալ Ազգային փոքրամասնությունների պաշտպանության շրջանակային Կոնվենցիայի Խորհրդատու կոմիտեի 2-րդ եզրակացության 10-րդ – 54-րդ կետերը (ACFC/OP(2006)005):

շարունակում էր բողոքներ ստանալ տրամադրված դրամական օգնության – հատկացումների չափաբաժնի փոքր լինելու վերաբերյալ:

194. Փորձագետների կոմիտեն տեղեկատվություն է ստացել մի շարք փառատների, բեմադրությունների, գրական – այլ մշակութային միջոցառումների մասին, որոնք ստացել են պետական աջակցություն^a կամ ուղղակիորեն, կամ Ազգային փոքրամասնությունների կոորդինացիոն խորհրդի կողմից հատկացված միջոցներից: Այնուամենայնիվ, Փորձագետների կոմիտեն, հիմնվելով «ի տեղվույն» այցելության ընթացքում ստացած տեղեկատվության վրա, իշխանություններին խրախուսում է տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուներով խոսողների հետ միասին գնահատման ենթարկել նրանց կարիքները՝ առաջիկա նախագծերի – աջակցման ծրագրերի մշակման համար՝ նրանց լեզուների – մշակույթի պահպանման – զարգացման նպատակով:

195. Փորձագետների կոմիտեն համարում է այս պարտավորությունը կատարված: Այն ակնկալում է առաջիկայում^a հաջորդ պարբերական զեկույցում տեղեկատվություն ստանալ ֆինանսական հատկացումների ավելացման – դրանց բաշխումը վերանայելու արդյունքների մասին:

«դ. երաշխավորել, որ տարբեր տեսակի մշակութային գործունեության կազմակերպման – աջակցման համար պատասխանատու մարմինները համապատասխան թույլտվություն կտան, որպեսզի տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուների – մշակույթի իմացությունը – գործածումը միավորվեն այն նախաձեռնություններին, որոնք ձեռնարկվում են նրանց կողմից, կամ որոնց համար նրանք աջակցություն են տրամադրում»:

196. Փորձագետների կոմիտեն իր առաջին գնահատման զեկույցում ի վիճակի չի եղել եզրակացություն անելու այս պարտավորության վերաբերյալ՝ անբավարար տեղեկատվություն ունենալու պատճառով (տե՛ս 141-142-րդ կետերը):

197. Երկրորդ զեկույցում իշխանությունները նշել են, որ Մշակույթի նախարարությունը նախնական խորհրդակցություններ է անցկացնում – համագործակցում է տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուներով խոսողների ներկայացուցիչների հետ՝ պլանավորելու – կազմակերպելու համար ամենամյա մշակութային միջոցառումներ այնտեղ, որտեղ ներկայացված է ազգային փոքրամասնությունների մշակույթը – որոնց նախարարությունը օգնություն է ցույց տալիս: Ի լրումն^a Ազգային փոքրամասնությունների կոորդինացիոն խորհրդին հատկացված ֆինանսական միջոցները մեծ չափով ծախսվում են մշակութային – լեզվական գործառույթների վրա: Իշխանությունները Փորձագետների կոմիտեին տեղեկացրել են, որ սովորաբար իրենք տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուներով խոսողների ներկայացուցիչներին ներգրավում են մշակութային միջոցառումների պլանավորման – կազմակերպման աշխատանքներում, եթե այնտեղ ներառված է ազգային փոքրամասնությունների մշակույթների ցուցադրումը:

198. Փորձագետների կոմիտեն համարում է, որ այս պարտավորությունը կատարվել է:

«գ. աջակցել տվյալ տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուն գործածողների ներկայացուցիչների ուղղակի մասնակցությանը մշակութային գործունեության իրականացման – պլանավորման գործում»:

199. Փորձագետների կոմիտեն մոնիտորինգի նախորդ փուլի ընթացքում ի վիճակի չի եղել եզրակացություն անելու այս պարտավորության մասին (տե՛ս առաջին գնահատման զեկույցի 143-րդ կետը):

200. Հայաստանի կառավարության 2004թ. ապրիլի 22-ի N565-Ա որոշման համաձայն^a իշխանությունները ազգային փոքրամասնությունների մշակութային կենտրոնին տրամադրել են տարածք, որը երկու հարկ է զբաղեցնում Եր–անի կենտրոնում գտնվող շենքերից մեկում (տե՛ս 2-րդ պարբերական զեկույցի 26-րդ – 157-րդ կետերը): Շենքը վերանորոգվել է 2006թ. – բացվել 2007թ.: Այն այժմ էլ ազգային փոքրամասնությունների կողմից օգտագործվում է որպես

գրասենյակ^a կազմակերպելու համար տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուների ուսուցումը, մշակութային գործունեությունը – այլև¹⁰: «Ի տեղվույն» այցելության ընթացքում ազգային փոքրամասնությունների ներկայացուցիչները իրենց գոհունակությունն արտահայտեցին իրենց տրամադրության տակ եղած պայմաններից: Փորձագետների կոմիտեն տեղյակ է նա – այն քայլերից, որոնք ձեռնարկվել են վերականգնելու – նորացնելու այն մշակութային կենտրոնները, որոնք գործունեություն են իրականացնում մարզերում՝ նպատակ ունենալով պահպանել ազգային ավանդույթները – սատարել ժողովրդական արվեստին (տե՛ս 2-րդ պարբերական զեկույցի 155-րդ կետը): Կոմիտեն իշխանություններին առաջարկում է ավելի կոնկրետ տեղեկատվություն տրամադրել այս մշակութային կենտրոնների մասին՝ իրենց հաջորդ պարբերական զեկույցում:

201. Փորձագետների կոմիտեն տեղեկացվել է նա – իշխանությունների – ազգային փոքրամասնությունների ներկայացուցիչների միջ– առկա համագործակցության մասին, որն ուղղված է տարվա երկու ազգային փառատոների՝ «Ազգային փոքրամասնությունների կերպարվեստի, դեկորատիվ – կիրառական արվեստների ցուցահանդեսի» – «Ազգային փոքրամասնությունների մանկական երաժշտության փառատոնի» պլանավորմանն ու կազմակերպմանը: Փառատոները ներկայացնում են ազգային փոքրամասնությունների մշակույթը Հայաստանում – ֆինանսավորվում են իշխանությունների կողմից:

202. Փորձագետների կոմիտեն համարում է այս պարտավորությունը կատարված:

« Կետ 2

Տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուները ավանդականորեն գործածող տարածքներից բացի այլ տարածքների առնչությամբ Կողմերը պարտավորվում են թույլ տալ, աջակցել –/կամ ապահովել համապատասխան մշակութային գործունեություն – հնարավորություններ՝ նախորդ կետի համաձայն, եթե տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուն գործածողների թիվը բավարար է»:

203. Փորձագետների կոմիտեն մոնիտորինգի առաջին փուլի ընթացքում բավարար տեղեկատվություն չի ստացել, որ ի վիճակի լինի եզրակացության գալու այս պարտավորության վերաբերյալ (տե՛ս առաջին գնահատման զեկույցի 144-րդ կետը): Փորձագետների կոմիտեն հիշեցնում է, որ սույն պարտավորությունը գործ ունի մշակութային գործունեության – հնարավորությունների հետ այն տարածքներում, որտեղ առկա են փոքրամասնությունների լեզուներով խոսողների որոշակի խմբաքանակներ, բայց որտեղ այդ լեզուները ավանդաբար չեն գործածվել:

204. Հայաստանի իշխանություններն այդ առնչությամբ ոչ մի տեղեկատվություն չեն տրամադրել, բայց Փորձագետների կոմիտեն տեղյակ է այն աջակցությանը, որ ցուցաբերել են իշխանությունները անցկացվող մշակութային միջոցառումներին Եր–անում, որտեղ գործածվում է փոքրամասնությունների լեզուների մեծ մասը: Սա մասնավորապես վերաբերում է ամեն տարի անցկացվող փառատոններին – վերը նշված մշակութային կենտրոնին – հատկապես Ալավերդիում կայացած ազգային փառատոնին, որը կազմակերպել էին Լոռու մարզային իշխանությունները^a մշակույթի նախարարության աջակցությամբ 2008թ. սեպտեմբերին:

205. Փորձագետների կոմիտեն համարում է այս պարտավորությունը կատարված:

« Կետ 3

Իրենց մշակութային քաղաքականությունը արտասահմանում վարելու նպատակով Կողմերը պարտավորվում են համապատասխան միջոցառումներով ապահովել տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուները – նրանցով արտահայտված մշակույթները»:

206. Առաջին գնահատման զեկույցում Փորձագետների կոմիտեն համարել է սույն պարտավորությունը կատարված ռուսերենի վերաբերմամբ, բայց ի վիճակի չի եղել եզրակացություն անելու Երրորդ մասում ներառված այլ լեզուների վերաբերյալ (տե՛ս 145-րդ կետը):

¹⁰ Տե՛ս նա – Հայաստանի վերաբերյալ Ազգային փոքրամասնությունների պաշտպանության շրջանակային Կոնվենցիայի Խորհրդատու կոմիտեի 2-րդ եզրակացության 43-րդ կետը, (ACFC/OP-(2006)005):

207. Իշխանությունները վկայակոչում են արտասահմանում տեղի ունեցող միջոցառումներին մասնակցելու համար Հայաստանի Հանրապետության կողմից տրամադրվող օգնությունը ազգային փոքրամասնությունները ներկայացնող ոչ-կառավարական կազմակերպություններին, օրինակ՝ ասորական «Աթուր» ՈԿԿ-ին, երբ նրանք մասնակցում էին Իրանում անցկացվող «Միջազգային ասորական խաղեր» ամենամյա մարզական միջոցառմանը, – հունական «Պոնտոս» ազգային պարաօլիմպիկ շունաստանում համերգներով շրջագայելու ընթացքում (տե՛ս 2-րդ պարբերական զեկույցի 160-րդ կետը):

208. Փորձագետների կոմիտեն հիշեցնում է, որ սույն պարտավորությունը վերաբերում է նրան, թե ինչպես են ներկայացվում Հայաստանի Հանրապետությունում գոյություն ունեցող տարբեր մշակույթները – լեզուները, երբ Հայաստանի Հանրապետությունը երկիրը ներկայացնում է արտասահմանում: Կոմիտեն համարում է, որ այս պարտավորությունը չի կատարվել: Կոմիտեն խրախուսում է իշխանություններին ստեղծել անհրաժեշտ պայմաններ^ա իրականացնելու համար ստանձնած պարտավորությունը ասորերենի, հունարենի, քրդերենի – եզդիերենի վերաբերմամբ:

Հոդված 13 – Տնտեսական – հասարակական կյանք

209. Հայաստանի իշխանությունների տրամադրած տեղեկատվության համաձայն^ա վերջերս օրենսդրության մեջ կատարված փոփոխությունները, մասնավորապես^ա Գովազդի մասին օրենքի 8բ բաժնում կատարված փոփոխությունը, միտված են տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուների դիրքերի ամրապնդմանը – ռասայական պատկանելությանը, ազգությանը, մասնագիտությանը, սոցիալական ծագմանը, տարիքին, սեռին, լեզվին կամ կրոնին ու այլ հավատալիքներին վերաբերող վիրավորական արտահայտություններ, հայտարարություններ, համեմատություններ կամ պատկերներ պարունակող գովազդների արգելման հետագա խստացմանը (տե՛ս վերը կետ 11):

« Կետ 1

Տնտեսական – հասարակական գործունեության բնագավառում ամբողջ երկրի տարածքում Կողմերը պարտավորվում են.

...

գ. ընդդիմանալ տնտեսական կամ հասարակական գործունեության հետ կապված՝ տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուների օգտագործմանը խոչընդոտող պրակտիկային»:

210. Մոնիտորինգի առաջին փուլի ընթացքում Փորձագետների կոմիտեն համարել է այս պարտավորությունը կատարված: Այնուամենայնիվ, կոմիտեն Հայաստանի իշխանություններին առաջարկել է հստակեցնել, թե ինչպես են վերջիններս ընդդիմանում տնտեսական – հասարակական գործունեության մեջ փոքրամասնությունների լեզվի գործածմանը խոչընդոտող պրակտիկային:

211. Երկրորդ պարբերական զեկույցի պատրաստման ընթացքում Հայաստանի իշխանությունները խորհրդակցել են ՈԿԿ-ների – մասնավոր ընկերությունների հետ այդ հարցի առնչությամբ: Թվում է, որ նրանք ոչ մի ահազանգ նման պրակտիկայի վերաբերյալ չեն ստացել: «Ի տեղվույն» այցելության ընթացքում տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուներով խոսողները Փորձագետների կոմիտեին տեղեկացրել են, որ նրանք ոչ մի նման խնդրի ծանոթ չեն, որն առնչություն ունենար տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուների գործածման հետ:

212. Փորձագետների կոմիտեն համարում է այս պարտավորությունը կատարված:

«դ. հեշտացնել –/կամ աջակցել տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուների գործածությանը՝ վերոհիշյալ ենթակետերում սահմանված միջոցներից բացի այլ միջոցներով»:

213. Փորձագետների կոմիտեն ի վիճակի չի եղել եզրակացություն անելու այս պարտավորության վերաբերյալ – առաջարկել է մի շարք միջոցներ, որոնք Հայաստանի իշխանությունները կարող են իրականացնել՝ հեշտացնելու –/կամ աջակցելու տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուների գործածմանը:

214. Հայաստանի իշխանությունները տարբեր հանդիպումներում – կոնֆերանսներում տեղեկացրել են հասարակական – տնտեսական գործունեության բնագավառում ռուսերենի գործածության մասին, բայց գիտակցում են, որ Հայաստանում դեռ–ս չկա մշակված քաղաքականություն^ա խրախուսելու համար տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների այլ լեզուների գործածումը այդ բնագավառում (տե՛ս 2-րդ պարբերական զեկույցի 163-րդ կետը):

215. Փորձագետների կոմիտեն համարում է այս պարտավորությունը կատարված ռուսերենի վերաբերմամբ, բայց չկատարված ասորերենի, հունարենի, քրդերենի – եզդիերենի վերաբերմամբ: Կոմիտեն իշխանություններին առաջարկում է հեշտացնել –/կամ աջակցել ասորերենի, հունարենի, քրդերենի – եզդիերենի գործածմանը տնտեսական – հասարակական գործունեության բնագավառում – իրենց հաջորդ պարբերական զեկույցում տեղեկատվություն տրամադրել այդ լեզուների վերաբերյալ:

«Կետ 2

Տնտեսական – հասարակական գործունեության առնչությամբ, այնքանով, որքանով պետական մարմինները իրավասու են, տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուները գործածող տարածքում հնարավորության դեպքում Կողմերը պարտավորվում են.

բ. տնտեսական – հասարակական հատվածներում իրենց անմիջական (պետական հատված) հսկողությամբ կազմակերպել տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուների գործածումը խթանող գործունեությունը»:

216. Փորձագետների կոմիտեն առաջին գնահատման զեկույցում ի վիճակի չի եղել եզրակացություն անելու այս պարտավորության կատարման վերաբերյալ՝ բավարար տեղեկատվություն չունենալու պատճառով:

217. Հայաստանի իշխանությունների կողմից երկրորդ պարբերական զեկույցում տրամադրված տեղեկատվությունը չի համապատասխանել տվյալ պարտավորության բովանդակությանը, այլ ավելի շատ նկարագրել է լեզուների գործածությունը տեղական ընտրություններում – ժողովներում, դպրոցներում – այլն: Փորձագետների կոմիտեն կցանկանար տեղեկատվություն ստանալ մասնավորապես՝ արդյո՞ք ասորերեն, հունարեն, քրդերեն, ռուսերեն – եզդիերեն լեզուները գործածվում են այն հատվածներում, որոնք հանրային ծառայություններ են մատուցում, ինչպես, ասենք, տրանսպորտում, փոստային ծառայություններում, օդանավակայաններում – այլն:

218. Փորձագետների կոմիտեն իշխանություններին առաջարկում է նման տեղեկատվություն տրամադրել հաջորդ պարբերական զեկույցում:

«գ. երաշխավորել, որ հասարակական խնամքի հիմնարկությունները (ինչպիսիք են հիվանդանոցները, ծերանոցները, հանրակացարանները) հնարավորություն կտան ընդունել – խնամել տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուներով խոսող անձանց, որոնք խնամքի կարիք ունեն վատառողջության, ծերության կամ այլ պատճառներով»:

219. Փորձագետների կոմիտեն մոնիտորինգի առաջին փուլի ընթացքում համարել է, որ այս պարտավորությունը չի կատարվել ասորերենի, հունարենի, քրդերենի – եզդիերենի վերաբերմամբ: Բացի ռուսերենից, մնացած փոքրամասնությունների լեզուները չեն գործածվում հիվանդանոցներում հիմնականում այն պատճառով, որ նրանց անձնակազմերը չեն տիրապետում այդ լեզուներին:

220. Իշխանությունները հաստատում են, որ ազգային փոքրամասնությունների անդամները հիվանդանոցներում խոսում են հայերեն կամ ռուսերեն, իսկ այն սակավ դեպքերում, երբ հիվանդները չեն տիրապետում ոչ հայերենին, ոչ էլ ռուսերենին, նրանք հաղորդակցվում են իրենց մայրենի լեզվով՝ իրենց հարազատների կամ այլ անձանց միջոցով, որոնք տիրապետում են այդ

լեզուներին, կամ էլ թարգմանչի միջոցով (տե՛ս 2-րդ պարբերական զեկույցի 165-րդ կետը): Փորձագետների կոմիտեն հասկանալի է համարում, որ դրա համար հիվանդը լրացուցիչ ծախսեր չպետք է կատարի:

221. Ի հավելումն, Հայաստանի իշխանությունները տեղեկացրել են, որ Հայաստանի Հանրապետության առողջապահության ոլորտում աշխատում են ազգությամբ ասորի, հույն, քուրդ – եզդի բժիշկներ – կարող են օգնել լուծելու ամեն մի ծագած խնդիր:

222. «Ի տեղվույն» այցելության ընթացքում ասորախոսների ներկայացուցիչները Փորձագետների կոմիտեին տեղեկացրել են, որ իրենց մեծամասնության համար ռուսերենը մայրենի լեզու է, – հարկ եղած դեպքում նրանք հիվանդանոցներում կգործածեն ռուսերենը: Ասորերենը նրանք կգործածեն միայն ասորի բժիշկների հետ հաղորդակցվելիս:

223. Փորձագետների կոմիտեն հիշեցնում է, որ Հայաստանի կողմից ստանձնած այս պարտավորության համաձայն, պետք է միջոցներ ձեռք առնվեն ապահովելու համար, որ հիվանդանոցների կամ ծերանոցների անձնակազմը (բժիշկները, քույրերը – այլն) ունենա անհրաժեշտ որակավորում խնամքի կարիք զգացող անձանց հետ նրանց տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուներով սպասարկում իրականացնելու համար:

224. Փորձագետների կոմիտեն տեղյակ է, որ Հայաստանի Հանրապետությունն այսօր գտնվում է տնտեսական ծանր դրության մեջ, – որ փոքրամասնությունների լեզուներով խոսողների թիվը սահմանափակ է, բայց – այնպես կոմիտեն Հայաստանի իշխանություններին առաջարկում է ուղիներ փնտրել աստիճանաբար սույն պարտավորության ավելի լայն կիրառման համար՝ հիմնվելով ավելի համակարգված մոտեցումների վրա: Փորձագետների կոմիտեն համարում է, որ այս պարտավորությունը չի կատարվել ասորերենի, հուևարենի, քրդերենի – եզդիերենի վերաբերմամբ:

Հոդված 14 – Միջսահմանային փոխանակումներ

«Կողմերը պարտավորվում են՝

ա. կիրառել գոյություն ունեցող երկկողմանի – բազմակողմանի համաձայնագրեր, որոնք իրենց կկապեն այն պետությունների հետ, որտեղ այդ լեզուն գործածվում է նույնական – նմանատիպ ձևով, կամ, եթե անհրաժեշտ է, կնքել նման համաձայնագրեր՝ այդ պետություններում մի–նույն լեզվով խոսողների միջ– կապերի հաստատմանը նպաստելու նպատակով՝ մշակութային, կրթական, տեղեկատվական, մասնագիտական ուսուցման – շարունակական կրթության բնագավառներում»:

225. Փորձագետների կոմիտեն մոնիտորինգի առաջին փուլի ընթացքում ի վիճակի չի եղել եզրակացություն անելու ասորերենի, քրդերենի – եզդիերենի վերաբերյալ:

226. Հայաստանի իշխանությունները իրենց երկրորդ զեկույցում նշել են, որ «երկկողմանի համաձայնագրերը նա– հնարավորություն են տալիս եզդիներին, քրդերին – ասորիներին, որոնք չունեն իրենց ազգային պետությունները, հաղորդակցվել այլ երկրներում համապատասխան էթնիկական համայնքների հետ»: Ջեկույցում բերված են մի շարք օրինակներ նման փոխանակումների մասին: «Ի տեղվույն» այցելության ընթացքում ասորերեն, քրդերեն – եզդիերեն խոսողների ներկայացուցիչները հաստատել են այդ տեղեկատվությունը:

227. Հիմնվելով նման տեղեկատվության վրա, Փորձագետների կոմիտեն համարում է այս պարտավորությունը կատարված:

Գլուխ 3. Եզրահանգումներ – առաջարկություններ հանձնարարականների համար

3.1. Փորձագետների կոմիտեի եզրակացությունը՝ ինչպես են Հայաստանի իշխանություններն արձագանքել Նախարարների կոմիտեի հանձնարարականներին (Հանձնարարական RecChL(2006)2)

1. բարելավել ասորերենով, եզդիերենով – քրդերենով առաջարկվող կրթությունը բոլոր մակարդակներում, մասնավորապես ապահովելով ուսուցիչների համապատասխան պատրաստումը – արդիական ուսումնական նյութերի առկայությունը.

228. Փորձագետների կոմիտեն նշում է Հայաստանի իշխանությունների կողմից ձեռնարկվող քայլերը՝ ուղղված ասորերենով, քրդերենով – եզդիերենով ուսումնական նյութերի մշակմանը, ինչպես նա – ուսուցիչների պատրաստմանը՝ ուսանողներին թոշակներ տրամադրելու միջոցով: 2006թ. պատրաստվել է ասորերեն լեզվի ուսուցիչների մի խումբ, – տպագրվել են նոր դասագրքեր: Քրդերեն – եզդիերեն լեզուներով ուսուցիչների պատրաստումը գտնվում է Կրթության – գիտության նախարարության օրակարգում – ներառված է 2008թ. ուսումնական պլանում:

229. Սակայն իշխանությունները գիտակցում են, որ դեռ–ս կան խնդիրներ ինչպես ուսուցիչների պատրաստման առնչությամբ, այնպես էլ բավարար քանակությամբ արդիական դասագրքերի հրատարակման հետ կապված:

2. բարելավել դատարաններում տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուների գործածությունը երաշխավորող իրավական բազան.

230. Իշխանությունները հստակեցրել են, որ քրեական դատավարության ընթացքում տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուների գործածումը երաշխավորված է օրենսդրությամբ, անգամ եթե մեղադրյալը տիրապետում է հայերենին, – որ գրավոր ու բանավոր թարգմանություններ կտրամադրվեն անհատույց: Սակայն գործնականում շատ քիչ տեղեկատվություն կա դատարաններում տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուների գործածության վերաբերյալ: Լրացուցիչ միջոցներ են պահանջվում դատարաններում այդ լեզուների գործածումը խթանելու համար:

3. միջոցներ ձեռնարկել բավարարելու համար ասորերենի – հունարենի ներկայությունը ռադիոհաղորդումներում – ասորերենի, հունարենի, եզդիերենի – քրդերենի ներկայությունը հեռուստատեսային հեռարձակումներում.

231. 2007թ. Հայաստանի իշխանությունները փոփոխության են ենթարկել Հեռուստատեսության – ռադիոյի մասին օրենքի 28-րդ բաժինը՝ վերացնելով տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուներով հեռարձակվող հաղորդումների տ–ոլորջան սահմանափակումը: Օրենքի փոփոխված տարբերակը ուժի մեջ է մտել 2008թ. հոկտեմբերին, – նշված լեզուներով հեռարձակվող ծրագրերն այլ–ս ենթակա չեն ժամանակային սահմանափակումների:

232. Բացի ասորերենով հեռարձակվող ռադիոծրագրերի ավելացումից, հունարենով, քրդերենով – եզդիերենով ռադիո– կամ հեռուստահեռարձակումների, ինչպես նա – ասորերենով հեռուստահաղորդումների աճ չի արձանագրվել:

4. հստակեցնել՝ գոյություն ունե՞ն արդյոք Հայաստանում գործածվող այլ տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուներ բացի նրանցից, որոնք նշված են Հայաստանի կողմից վավերացրած փաստաթղթում.

233. Հայաստանի իշխանությունները փաստացի տեղեկատվություն են տրամադրել բելոռուսերենի, վրացերենի, գերմաներենի, լեհերենի – ուկրաիներենի վերաբերյալ: Սակայն դեռ–ս հստակեցված

չէ, թե արդյոք այդ լեզուները ավանդականորեն գործածվե՞լ են Հայաստանում – կարո՞ղ են արդյոք դասվել Խարտիայում ներառված տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուների շարքը:

3.2. Փորձագետների կոմիտեի եզրահանգումները դիտարկումների երկրորդ փուլի ընթացքում Ընդհանուր իրավիճակը

- Ա. Փորձագետների կոմիտեն գովում է Հայաստանի իշխանություններին տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուների գործածության հետագա բարելավման ուղղված նրանց շարունակական ջանքերի համար – տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուներով խոսողների նկատմամբ նրանց դրս-որած դրական վերաբերմունքի համար: Փորձագետների կոմիտեն իր շնորհակալությունն է հայտնում իշխանություններին «ի տեղվույն» այցելությունների նախապատրաստման – կազմակերպման գործում նրանց դրս-որած բեղմնավոր համագործակցության համար: Դա Փորձագետների կոմիտեին թույլ է տվել լրացուցիչ համապատասխան տեղեկատվություն ձեռք բերել Հայաստանում տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուների աջակցությանն ու պաշտպանությանն ուղղված քաղաքականության – իրավական զարգացումների վերաբերյալ:
- Բ. Հայաստանում տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուների նկատմամբ հանդուրժողական մթնոլորտ է տիրում: Փորձագետների կոմիտեն տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուներով խոսողներից ոչ մի բողոք չի ստացել այն մասին, որ նրանք բնակչության մեծամասնության կողմից ենթարկվել են թշնամական կամ բացասական վերաբերմունքի: Ակնհայտ է, որ նման մթնոլորտի ստեղծման – պահպանման համար առկա են տարբեր գործոններ: Դրանցից Փորձագետների կոմիտեն կցանկանար նշել Հայաստանի իշխանությունների ընդգծված քաղաքական կամքը^ա պաշտպանելու – աջակցելու Հայաստանում գոյություն ունեցող տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուներին – այն հաստատություններին, որոնք ստեղծվել են խթանելու համար համագործակցությունը ազգային փոքրամասնությունների ներկայացուցիչների հետ: Փորձագետների կոմիտեն տեղյակ է, թե ինչպիսի ֆինանսական դժվարությունների հետ են բախվում Հայաստանի իշխանությունները Խարտիայով ստանձնած որոշակի պարտավորությունների իրականացման ժամանակ, – գովում է իշխանություններին նրանց գործադրած ջանքերի համար^ա հակառակ տնտեսական դժվարին պայմաններին:
- Գ. Հայաստանի Հանրապետությունը մշակել է իրավական – ինստիտուցիոնալ հիմքեր՝ երկրում առկա տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուների պաշտպանության – աջակցության համար: Սակայն Փորձագետների կոմիտեն գտնում է, որ այդ իրավական հիմքերի կիրառումը անբավարար է Խարտիայում ներառված մի շարք ոլորտներում: Անհրաժեշտ է տարբեր հատվածներում համակարգված քաղաքականություն անցկացնել՝ գործնականում երաշխավորելու համար տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուների գործածությունը կրթության ոլորտում, դատական համակարգում, վարչական մարմինների հետ հարաբերություններում – հասարակական ու տնտեսական կյանքում:
- Դ. Կրթության ոլորտում Հայաստանի իշխանությունները մեծ ջանքեր են գործադրում ավելացնելու համար տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուներով ուսումնական նյութերի հրատարակումը – բարելավելու համար ուսուցիչների պատրաստման գործընթացը: Չնայած գործադրվող ջանքերին, թերությունները դեռ–ս առկա են: Ուսումնական նյութերը ուսումնական ողջ պլանի համար դեռ–ս մատչելի չեն ասորերենով, հունարենով, քրդերենով – եզդիերենով, – առկա է համարժեքորեն պատրաստված ուսուցիչների պակաս: Փորձագետների կոմիտեն գտնում է, որ տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուներով կրթության վիճակը նախադպրոցական մակարդակում մտահոգիչ է, – գործուն միջոցներ են պահանջվում այն բարելավելու համար: Վերջապես, Փորձագետների կոմիտեն մտահոգված է տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուների կրթության վրա

«օպտիմալացման» ծրագրի հնարավոր բացասական ազդեցությամբ – այս հարցի առնչությամբ կարիք է զգում որոշ պարզաբանման:

- Ե. Իշխանությունները պարզաբանել են, որ տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուների գործածությունը քրեական դատավարության ընթացքում երաշխավորված է օրենսդրությամբ, եթե անգամ մեղադրյալը տիրապետում է հայերենին, – որ գրավոր ու բանավոր թարգմանություններ կտրամադրվեն անհատույց: Սակայն, բացի ռուսերենից, շատ քիչ տեղեկատվություն կա քրեական, քաղաքացիական – վարչական դատարաններում գործնականում տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների այլ լեզուների գործածության վերաբերյալ: Անհրաժեշտ է միջոցներ ձեռնարկել դատարաններում այս լեզուների կիրառումը խթանելու համար՝ մասնավորապես դատարանի անձնակազմի – հանրության համար տեղեկատվական քարոզարշավներ անցկացնելու միջոցով:
- Զ. Վարչական մարմինների հետ շփումների ժամանակ տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուների գործածությունը երկրորդական է, քանի որ այդ լեզուներով խոսողները հակված են իշխանությունների հետ հաղորդակցվել հայերենով, կամ, հնարավոր է, ռուսերենով: Անհրաժեշտ է համակարգված քաղաքականություն վարել խթանելու համար Հոդված 10-ով նախատեսված պարտավորությունների գործնական կիրառումը – ապահովել տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուների գործածությունը տեղական – մարզային իշխանությունների հետ շփումների ժամանակ այն մարզերում, որտեղ տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզվով խոսողների ստվար ներկայություն կա:
- Է. Լրատվամիջոցների ոլորտում տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուներով եթերաժամ տրամադրելու համար գոյություն ունեցած սահմանափակումները Հայաստանի իշխանությունների կողմից վերացվել են 2008թ. հոկտեմբերին: Գործնականում, սակայն, իրավիճակը տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուներով հեռարձակումներ իրականացնելու հարցում շատ քիչ է փոխվել: Անհրաժեշտ է համակարգված մոտեցում դրս–որել^ա երաշխավորելու համար ռադիոյում – հեռուստատեսությունում տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուների համարժեք ներկայությունը այժմ, երբ իրավական սահմանափակումները վերացվել են:
- Ը. Հայաստանի իշխանությունները պետության կողմից տրամադրվող ողջ ֆինանսական միջոցները հատկացնում են Ազգային փոքրամասնությունների կոորդինացիոն խորհրդում ներկայացված ազգային փոքրամասնություններին: Բոլոր 11 փոքրամասնությունները հավասար գումար են ստանում՝ անկախ իրենց թվաքանակից: Այս համակարգը ներկայումս վերանայվում է: Ազգային փոքրամասնությունների ներկայացուցիչները իրենց գոհունակությունն են հայտնում 2007թ. Հայաստանի իշխանությունների կողմից Եր–անում իրենց հատկացված^ա փոքրամասնությունների մշակութային կենտրոնի կապակցությամբ: Այն ազգային փոքրամասնությունների կողմից հիմնականում օգտագործվում է որպես գրասենյակ՝ տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուների ուսուցման կազմակերպման – մշակութային գործունեության համար:
- Թ. Հայերենը – ռուսերենը այն լեզուներն են, որ հիմնականում գործածվում են տնտեսական – հասարակական կյանքում: Անհրաժեշտ է համակարգված քաղաքականություն իրականացնել^ա աջակցելու համար տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների որ–է լեզվի տիրապետող պետական ծառայողների նշանակմանը այն տարածքում, որտեղ համապատասխան տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուն գործածվում է:
- ժ. Հայաստանի իշխանությունները մինչ– օրս հստակ պատասխան չեն տվել այն հարցին, թե Հայաստանի կողմից վավերացված փաստաթղթում նշված լեզուներից բացի ուրիշ էլ ի՞նչ տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուներ են ավանդաբար գործածվում Հայաստանում: Հիմնվելով երկրորդ պարբերական զեկույցում իշխանությունների կողմից տրամադրված տեղեկատվության վրա^ա Փորձագետների կոմիտեն գործ է ունեցել այս զեկույցի

Երկրորդ մասում ներառված բելոռուսերեն, վրացերեն, գերմաներեն, լեհերեն – ուկրաիներեն լեզուների հետ:

Տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուների իրավիճակի ամփոփ տեսություն

- ԺԱ. Ասորերենով կրթությունը Հայաստանի իշխանությունների համար դարձել է ներկայումս իրականացվող միջոցառումների առարկա՝ դասագրքերի հրատարակմամբ հանդերձ: Սակայն հարկավոր է մշակել տարբեր աստիճաններում – դասարաններում ասորերենով ուսուցման ուսումնական ծրագիր: Ասորերենը գործնականում բացակայում է դատավարության հատվածում – տնտեսական ու հասարակական հատվածում: Պետական մարմինների հետ փոխշփման ժամանակ ասորերենը գործածվում է միայն բանավոր: Այն որոշակի ներկայություն ունի ռադիոյում, բայց անհրաժեշտ է էական միջոցներ ձեռնարկել երաշխավորելու համար այդ լեզվի գործածությունը^ա մասնավորապես աջակցելով տպագիր լրատվամիջոցներին – սատարելով Դիմիտրովում մշակութային կենտրոնի հիմնմանը^ա ասորերենի առաջխաղացման համար:
- ԺԲ. Հայաստանի իշխանությունների կողմից հունարենի նկատմամբ ստանձնած պարտավորությունների մեծ մասը չի իրականացվել՝ այդ լեզվով խոսողների փոքր քանակի պատճառով: Բացի այդ, էթնիկական հույները հասարակական կյանքում գործածում են հայերեն կամ ռուսերեն: Հասարակական կյանքի հատվածների մեծ մասում իրավիճակը չի գոհացնում: Անհրաժեշտ է, որ իշխանությունները խոսողների հետ համատեղ համակարգված քաղաքականություն մշակեն^ա խթանելու համար հունարենի գործածությունը հասարակական կյանքում:
- ԺԳ. Քրդերենով նախադպրոցական կրթությունը մատչելի չէ, քրդերենը չի գործածվում – դատավարությունների ընթացքում: Տեղական իշխանությունները քրդերենը գործածում են բանավոր, որոշակի սահմաններում նա– գրավոր ձ–ով: Քրդերենը ներկայացված է մամուլում – ռադիոյում: Սակայն, աջակցություն է անհրաժեշտ^ա հեռուստատեսությամբ քրդերեն ծրագրեր հեռարձակելու համար:
- ԺԴ. Ռուսերենը գործածվում է ոչ միայն էթնիկական ռուսների, այլ նա– ազգային այլ փոքրամասնությունների անդամների կողմից: Ռուսերենի դիրքերը ամուր են կրթության ոլորտում, լրատվամիջոցների բնագավառում, մարզային – տեղական իշխանությունների հետ փոխհարաբերությունների ընթացքում – մշակութային դաշտում: Բողոքներ են ստացվել դասագրքերի վերաբերյալ, որոնք ներկրվել են Ռուսաստանի Դաշնությունից – հետ–աբար չեն համապատասխանում Հայաստանի ուսումնական ծրագրերին:
- ԺԵ. Փորձագետների կոմիտեն մտահոգված է տարրական – միջնակարգ կրթօջախներում եզդի աշակերտների անկանոն հաճախումների փաստով: Եզդիներենը գործածվում է տեղական իշխանությունների հետ շփումների ժամանակ բանավոր, որոշակի սահմաններում նա– գրավոր ձ–ով: Եզդիներենով հեռարձակվում են ռադիոծրագրեր, բայց հեռուստատեսային հեռարձակումներ չկան: Օգնություն է տրամադրվում եզդիներեն տպագիր հրատարակումների համար, թե– գոյություն ունեցող երեք եզդիական պարբերականներից միայն մեկն է լույս տեսնում եզդիներենով:

Խարտիայի Հոդված 16.3-ի համաձայն^a Հայաստանի կառավարությունը հրավիրվել է մեկնաբանելու այս զեկույցի բովանդակությունը , սակայն չի օգտվել այդ հնարավորությունից:

Այս զեկույցի – նրա եզրահանգումների հիման վրա Փորձագետների կոմիտեն ներկայացնում է իր առաջարկությունները Նախարարների կոմիտեին^a Հայաստանին ուղղվելիք հանձնարարականների համար: Միաժամանակ նա շեշտում է, որ Հայաստանի իշխանությունները, ի հավելումն այս ընդհանուր հանձնարարականների, պետք է հաշվի առնեն զեկույցի հիմնական մասում պարունակված ավելի մանրամասն դիտարկումները:

Իր 2009թ. սեպտեմբերի 23-ին 1066 նիստում Նախարարների կոմիտեն ընդունել է Հայաստանին ուղղված իր հանձնարարականը, որը տրվում է սույն փաստաթղթի Բ. մասում:

Հավելված I. Վավերացման փաստաթուղթը

Հայաստան

Վավերացման փաստաթղթի մեջ պարունակվող Հայտարարագիրը տրված է ի պահ 2002 թ. հունվարի 25-ին, բնագիրը^ա անգլ.:

Խարտիայի Հոդված 3. կետ 1-ի համաձայն Հայաստանի Հանրապետությունը հայտարարում է, որ Տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուների եվրոպական խարտիայում նշված իմաստով Հայաստանի Հանրապետությունում փոքրամասնությունների լեզուներն են ասորերենը, եզդիերենը, հունարենը, ռուսերենը – քրդերենը:

Ընդգրկված ժամանակաշրջանը^ա 1 / 5 / 2002 -

Վերոհիշյալ հայտարարությունը վերաբերում է Հոդված 3-ին:

Վավերացման փաստաթղթի մեջ պարունակվող Հայտարարագիրը տրված է ի պահ 2002 թ. հունվարի 25-ին, բնագիրը^ա անգլ.:

Խարտիայի Հոդված 2. կետ 3-ի համաձայն Հայաստանի Հանրապետությունը հայտարարում է, որ նա ընդունում է Խարտիայի հետ–յալ կետերը ասորերենի, եզդիերենի, հունարենի, ռուսերենի – քրդերենի վերաբերյալ.

Հոդված 8. Կրթություն

Ենթակետեր^ա

1.ա.iv ; 1.բ.iv ; 1.գ.iv ; 1.դ.iv ; 1.ե.iii ; 1.զ.iii.

Հոդված 9. Դատական մարմիններ

Ենթակետեր^ա 1.ա.ii, iii, iv ; 1.բ.ii ; 1.գ.ii – iii ; 1.դ.

Կետ 3

Հոդված 10. Վարչական մարմիններ – հասարակական ծառայություններ

Ենթակետեր^ա 1.ա.iv – v ; 1.բ ; 2.բ ; 2.գ ; 2.է ; 3գ ; 4.գ.

Կետ^ա 5

Հոդված 11. Լրատվամիջոցներ

Ենթակետեր^ա 1.ա.iii ; 1.բ.ii ; 1.գ.ii ; 1.ե.

Կետեր^ա 2 – 3.

Հոդված 12. Մշակութային գործունեություն – հնարավորություններ

Ենթակետեր^ա 1.ա.դ.գ. (*)

Կետեր^ա 2 – 3:

Հոդված 13 . Տնտեսական – հասարակական կյանք

Ենթակետեր^ա 1.բ ; 1.գ ; 1.դ ; 2.բ ; 2.գ.

Հոդված 14 . Միջսահմանային փոխանակումներ

Կետեր^ա ա – բ:

[(*) Հայտարարագիրը^ա պարունակված Հայաստանի Արտաքին գործերի նախարարության 2004 թ. մարտի 23-ի թվակիր հայտագրում, փոխանցված է Հայաստանի Մշտական ներկայացուցչության կողմից 2004 թ. մարտի 31-ի թվակիր բանավոր նոտայով, գրանցված է Գլխավոր քարտուղարությունում 2004 թ. ապրիլի 1-ին - Բնագիրը^ա անգլ.:

Հայաստանի Հանրապետության Արտաքին գործերի նախարարությունը հրավիրում է Գլխավոր քարտուղարության ուշադրությունը Խարտիայի վավերացման Հայաստանի փաստաթղթում եղած տեխնիկական սխալի վրա:

Վավերացման փաստաթուղթը ի պահ հանձնելու ժամանակ թարգմանության սխալ է սպրդել, այն է^ա Հայաստանը պարտավորություն է վերցրել Խարտիայի Հոդված 12-ի վերաբերյալ, որտեղ ընդգրկված էր գ) ենթակետը: Իրականում Ազգային ժողովի 2001 թ. դեկտեմբերի 28-ի N-247-2 որոշմամբ Հայաստանը ընդունել է Հոդված 12-ի դ) ենթակետի պարտավորությունը:]

Ընդգրկված ժամանակաշրջանը^ա 1 / 5 / 2002 -

Վերոհիշյալ հայտարարությունը վերաբերում է Հոդված 2-ին:

Բ. Եվրոպայի Խորհրդի Նախարարների կոմիտեի հանձնարարականը Հայաստանում Խարտիայի կիրառման վերաբերյալ

Եվրոպայի խորհուրդ

Նախարարների կոմիտե

Նախարարների կոմիտեի RecChL(2009)4

Հանձնարարականը Հայաստանում Տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուների վերաբերյալ Եվրոպական Խարտիայի կիրառման առնչությամբ

(Ընդունված է Նախարարների կոմիտեի կողմից 2009 թ սեպտեմբերի 23-ին Նախարարների տեղակալների 1066-րդ նիստում)

Նախարարների կոմիտեն՝

Տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուների վերաբերյալ Եվրոպական Խարտիայի Հոդված 16-ի համաձայն,

Նկատի ունենալով Հայաստանի կողմից 2002թ. հունվարի 25-ին ներկայացված հայտարարագրերը,

Ուշադրության առնելով Հայաստանում Խարտիայի կիրառման վերաբերյալ Խարտիայի Փորձագետների կոմիտեի տված գնահատականը,

[Ուշադրության առնելով Փորձագետների կոմիտեի զեկույցի բովանդակության վերաբերյալ Հայաստանի իշխանությունների մեկնաբանությունները,]

Հիշելով, որ գնահատականը հենվում է Հայաստանի ազգային զեկույցում ներկայացված տեղեկատվության, Հայաստանի իշխանությունների տրամադրած լրացուցիչ տեղեկատվության, Հայաստանում օրինականորեն հիմնված մարմինների – միությունների ներկայացրած տեղեկատվության – «ի տեղվույն» այցելության ընթացքում Փորձագետների կոմիտեի ձեռք բերած տեղեկատվության վրա^ա

Հանձնարարում է, որ Հայաստանի իշխանությունները պետք է հաշվի առնեն Փորձագետների կոմիտեի բոլոր դիտողությունները – առաջարկությունները – որպես առաջնահերթ խնդիր

1. մշակեն համակարգված քաղաքականություն^ա մատչելի դարձնելու բավարար քանակի ուսուցիչների պատրաստումը – արդիական ուսումնական նյութերի առկայությունը ասորերենով, եզդիերենով – քրդերենով,

2. երաշխավորեն դատարաններում տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուների գործածությունը – տեղեկացնեն դատարաններին – հանրությանը Խարտիայի 9-րդ Հոդվածի պահանջներից բխող իրավունքների – պարտականությունների մասին,

3. միջոցներ ձեռք առնեն բարելավելու համար ասորերենի – հունարենի առկայությունը ռադիոյով – ասորերենի, եզդիերենի – քրդերենի առկայությունը հեռուստատեսությամբ,

4. պարզաբանեն, Հայաստանում կա՞ն արդյոք տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների այլ լեզուներ^ա բացի Հայաստանի վավերացման փաստաթղթում նշվածներից: